

Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett

Az AKP útja az elnöki rendszerről szóló népszavazásig: rezsimépítés Törökországban (2002–2017)¹

A török szavazók a 2017. április 16-án tartott népszavazáson csekély többséggel megszavazták az alkotmánymódosítás pontjait, aminek nyomán az ország kormányformája parlamentiből elnöki rendszerré változik. A vitatott eredmény újra felszínre hozta a demokráciáról, az autoriter rendszerről és a társadalmi megosztottságról szóló vitákat. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy ezeket megvizsgálja, és felvázolja az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) hatalmon eltöltött tizenöt évének politikai változásait, amelyek révén a kezdetben névleg EU-párti, politikai ellenfelei által betiltással fenyegetett formáció napjainkban az ellenzék, a jogállamiság meggyengítőjeként és autoriter tendenciák birtokosaként jelenik meg. A mű elemzi a párt sikerességének okait, főleg a választási hegemonia létrehozásának és fenntartásának mikéntjét, továbbá az igazságszolgáltatás és a média helyzetének változását 2002, a párt hatalomra kerülése óta eltelt időszakban. Végezetül tárgyalja az alkotmánymódosítás hatásait és jelentőségét Törökország jövőjét illetően.

Kulcsszavak: Törökország, AKP, Recep Tayyip Erdoğan, 2017-es népszavazás

Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett: The AKP's Trajectory Until the Referendum on the Presidential System: Regime Building in Turkey (2002–2017)

The Turkish voters narrowly voted in favour of constitutional changes at the referendum on 16 April 2017, which turns the country from a parliamentary to a presidential republic. The contested results put the state of democracy, the issue of authoritarianism and the societal polarisation in Turkey in the limelight. This analysis makes an attempt to address these issues and outline the trajectory of the Justice and Development Party from an allegedly pro-EU party threatened by political, especially Kemalist adversaries to be banned to a more disputed political actor accused of weakening its opposition, the rule of law and having authoritarian tendencies. The opus also describes the various elements of its success, how the AKP's electoral hegemony was built and how it is maintained. It also examines the transformation of the judicial and media landscape of the country since 2002. Finally, the paper highlights the outcome of the constitutional amendments and their significance for the future of Turkey.

Keywords: Turkey, AKP, Recep Tayyip Erdogan, constitutional referendum in 2017

Bevezetés

A szakirodalom az Igazság és Fejlődés Pártját (*Adalet ve Kalkınma Partisi*), vagyis az AKP-t a hatalmon eltöltött 15 éve alatt gyakran értékelte az europaizáció letéteményeseként, a de-

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

mokrácia propagálójaként a katonai beavatkozásokkal szemben. Az „arab tavasz” árnyékában 2011-ben sokan egyenesen arról kezdtek el gondolkodni, hogy Törökország mennyire lehet modell a diktátorokat elűzött arab államok számára, hiszen egy iszlamista gyökerű párt a demokrácia kereteit elfogadva, szabad választásokon szerezte meg a hatalmat, s indította el az ország európai uniós csatlakozási tárgyalásait.² A 2010-es évektől, főleg a gezi parki eseményektől³ (2013) kezdve azonban egyre gyakoribbá váltak azok a kritikák és elemzések, amelyek „illiberális”, „többségi”, „delegatív” demokráciaként határozták meg a párt kormányzását.⁴ Újabban pedig túlsúlyba kerülnek azok az munkák, amelyek – Steven Levitsky és Lucan A. Way monográfiáját alapul véve – az ország politikai berendezkedését „versengő autoritarizmusként” jellemzik.⁵ Az elemzők közül egyesek meggyőzően mutatnak rá arra is, hogy az AKP által kialakított új rendszer sok szempontból hasonló a kemalista elitek és a Török Fegyveres Erők (*Türk Silahlı Kuvvetleri* – TSK) által korábban kialakított, szintén autoriter rendszerhez.⁶

A Török Fegyveres Erők évtizedeken át tartó kontrollja és az Atatürk-i berendezkedés védelmében végrehajtott többszöri puccsai egy olyan rezsimet szolgáltattak, amely a konszenzuseresés helyett a mindenkorai hatalmon lévők akaratát képezte le, s a döntéshozatalban nem törekedett a többi szereplő bevonására. Mind az 1961-es, mind pedig a jelenleg hatályos 1982-es alkotmányt a katonai vezetés által kinevezettek írták, s az alaptörvények a mindenkorai junták ideológiáját képviselték, anélkül hogy a jelentős tömeget alkotó kurd és iszlamista rétegek igényei megjelentek volna bennük.⁷

A katonai puccsokat követő „demokratikus átmenetek” ugyan viszonylag tisztességes és szabad választásokat eredményeztek, azonban soha nem írták felül az intézményrendszer hegemon szereplőknek való alávetettségét (lásd például igazságszolgáltatás), illetve a kialakult, kevésbé demokratikus normarendszert. A 2001 augusztusában megalakult AKP helyzete politikai pártként a korábbi kormányokhoz képest ráadásul nehezebb is volt, elsősorban a kemalista elitek ellenszenvé miatt (a korábbi iszlamista kormányt épp a TSK bukatta meg 1997-ben). A jelenlegi hatalomkoncentrációra tehát a 2000-es évek elején még sem a párt, sem Recep Tayyip Erdoğan nem számíthatott. Amit a 2017. áprilisi népszavazás

² Lásd például: Kemal KIRIŞCI: The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World, [online], 2013. 08. 15. Forrás: Brookings.edu [2017. 04. 18.].

³ A kis környezetvédelmi megmozdulásból általános, százezres kormányellenes tüntetéssé szélesedő gezi parki eseményekről bővebben lásd: EGERESI Zoltán: Törökországi zavargások, [online], 2013. Forrás: Kki.gov.hu [2016. 11. 02.].

⁴ Lásd: Ziya ÖNİŞ: Monopolising the centre: The AKP and the uncertain path of Turkish democracy, *The International Spectator*, 2015/2, 22–41. o.; Ergun ÖZBUDUN: AKP at the Crossroads: Erdoğan’s Majoritarian Drift, *South European Society and Politics*, 2014/2, 155–167. o.

⁵ A teljesség igénye nélkül: Birol BAŞKAN: Turkey’s Islamists: Accidental democrats, *Review of Middle East Studies*, 2015/1, 38–47. o.; Berk ESEN – Sebnem GUMUSCU: Rising competitive authoritarianism in Turkey, *Third World Quarterly*, 2016/9, 1581–1606. o. Levitsky és Way jellemzése szerint az ilyen rendszerekben formális demokratikus intézmények léteznek, és széles körben a hatalom megszerzésének elsődleges eszközének számítanak, de a kormányon lévő szereplők a hatalmi pozíciójukból fakadóan felhasználható eszközök (például az adóhatóság, igazságszolgáltatás) révén elkövetett visszaélésekkel jelentős előnyre tesznek szert ellenfeleikkel szemben. Az ellenzéki pártok demokratikus intézményi keretek között küzdenek a hatalomért, de a rendszer mégsem demokratikus abból a szempontból, hogy a „pálya” erősen a hatalmon lévők felé „lejt”. A versengés tehát valódi, de *unfair*. Bővebben lásd: Steven LEVITSKY – Lucan A. WAY: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 5. o.

⁶ Murat SOMER: Understanding Turkey’s democratic breakdown: old vs. new and indigenous vs. global authoritarianism, [online], *Southeast European and Black Sea Studies*, 2016/4, 481–503. o.

⁷ Uo., 485.

után láthatunk, az egy lassú, 15 éves (ha az iszlamista pártok fejlődését is hozzáadjuk: több évtizedes) építkezés eredménye, amely több komoly „alkotmányos”, „korrupciós” és „katonai” puccskísérlet kivédésével járt együtt. Mindez rámutat a török politikai rendszernek arra a fontos jellemzőjére, hogy a hatalomért folyó harcban az erőszakos vagy durva nyomásgyakorló eszközök alkalmazása bevett gyakorlatnak számított az AKP-t megelőző évtizedekben is, s ezek 2002 után sem szűntek meg.

A kulcs a hatalomhoz: az AKP választási hegemóniája

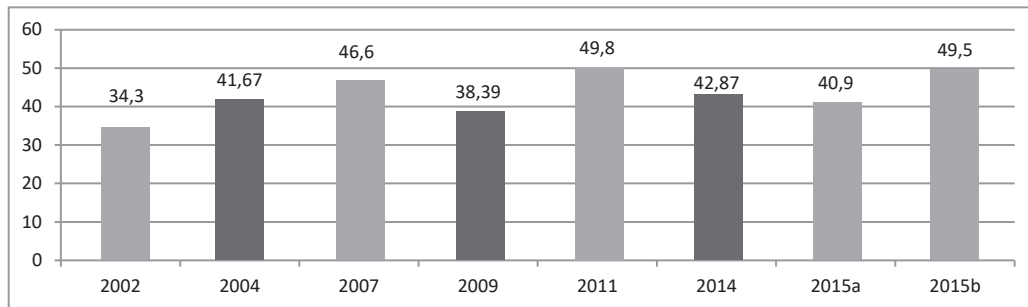
Az AKP hosszú hatalmon maradásának és rezsímépítésének kulcsa részben az a sikeres választási szereplés, amelynek révén a párt 2002-től kezdve, folyamatosan győzelmekeket aratva, koalíciós társak nélkül volt képes kormányt alakítani.⁸ A párt hatalom felé való menetelése azonban nem korlátozódott a parlamenti választásokra: a legutolsó, 2014-ben tartott önkormányzati választásokon az ország 1351 polgármesterei helyéből 799-et (59%), a 30 nagyváros (*büyükşehir*) vezetői helyéből pedig 18-at szerzett meg (60%).⁹ Továbbá 2007 óta gyakorlatilag az AKP-hoz köthető az államfő is (bár a 2017-es alkotmánymódosításig az államfő formálisan nem lehetett párttag): először Abdullah Gül, majd pedig az ország történelmének első közvetlen elnökválasztását követően az 51,8%-ot szerző Recep Tayyip Erdoğan foglalta el a pozíciót.

2001-ben az Erény Pártja (*Fazilet Partisi*) Necmettin Erbakan-féle keményvonalas iszlamista vonalát elhagyó „újítók” hozták létre a pártot, melynek jövője azonban a korábbi iszlamista formációk rendszeres betiltása miatt nem volt biztató.¹⁰ Helyzetük azonban gyökeresen megváltozott 2002-ben: ekkorra a 2000–2001-es mély gazdasági válság a kormánypártok drasztikus népszerűségvesztéséhez és előrehozott választások kiírásához vezetett. Hogy mennyire drasztikus volt a népszerűségvesztés, azt a 2002. november 3-i választás mutatta meg: a korábbi parlamenti pártok közül egyik sem tudta átlépni a rendkívül magas, 10%-os választási küszöböt, miközben az AKP a szavazatok 34%-ával a „semmiből” a parlamenti helyek kétharmadát tudta megszerezni.

⁸ Kivétel ez alól a 2015. júniusi választás volt, amelyet ugyan a szavazatok 40,9%-ával megnyert az AKP, pár mandátummal mégis elmaradt a parlamenti többségtől. A Recep Tayyip Erdoğan nyomásgyakorlásával meghiúsuló koalíciós tárgyalások végül 2015 novemberében előrehozott választásokhoz vezettek. Erről lásd bővebben EGERESI Zoltán: Vissza a kormánykerékhez: előrehozott választás Törökországban, [online], 2015. 12. 03. Forrás: Kki.gov.hu [2017. 03. 17.].

⁹ 6 Mayıs 2014 tarihli Mahalli İdareler Genel Seçim, [online], 2014. 05. 26. Forrás: Resmigazete.gov.tr [2017. 03. 14.]

¹⁰ A politikai iszlamista mozgalom első jelentős pártja a Necmettin Erbakan nevéhez köthető Milli Görüş-mozgalomból kinövő Nemzeti Rend Pártja (*Milli Nizam Partisi – MNP*) volt. Ezt még az 1971-es katonai puccs idején tiltották be, azonban a politikus a következő években további pártokat hozott létre, így a Nemzeti Üdv Pártját (1973–1981), a Nemzeti Jólét Pártját (1987–1998), az Erény Pártját (1999–2001) és a Boldogság Pártját (2001–).

1. ábra: Az AKP szereplése a parlamenti (világos) és helyhatósági (sötét) választásokon

Forrás: YSK

Az AKP a következő választások során szinte folyamatosan növelte a szavazatainak számát és arányát, azonban 2007-től kezdve – miután már négy párt jutott be a parlamentbe – mandátumainak száma folyamatosan csökkent. Így hiába szerzett egyre több szavazatot és nőtt a társadalmi támogatottsága, a törvényhozásban egyre kevésbé tudta ezt érvényesíteni,¹¹ különösen az alkotmányozást illetően, ehhez ugyanis egyre inkább valamilyen másik politikai párt támogatására volt szüksége.

Gazdasági felemelkedés és klientelizmus

A választási hegemonia megszerzésében több tényező játszott közre. Az AKP az utóbbi évtizedek gazdaságilag legprospektívabb időszakát tudhatja maga mögött: a 2001-es válságot követő, Kemal Derviş által kezdeményezett reformok az AKP első ciklusa alatt értek be, miként a párt neoliberais világrend felé történő gazdasági nyitása is jelentős mértékű fejlődéshez vezetett, különösen 2008-ig.

Az EU-csatlakozási tárgyalások megkezdése is katalizátorként hatott a külföldi befektetésekre, s az AKP privatizációs politikájának is köszönhetően 2005 után látványos mértékben növekedett az országba érkező FDI. A stabil gazdasági növekedést a 2008–2009-es globális gazdasági és pénzügyi válság sem tudta visszavetni (Törökország az úgynevezett visszapattanó államok csoportjába tartozik),¹² 2010-től kezdve pedig a jelentős állami beruházásoknak (gyorsvasúthálózat építése, Boszporusz-híd, metróvonalak szédületes bővülése Isztambulban stb.) és növekvő hiteleknek köszönhetően a gazdasági növekedés megmaradt, bár az utóbbi időkben egyre borúsabbak az ország kilátásai.¹³ Az AKP regnálása alatt igyekezett a gazdasági osztogatás eszközével is szavazatokat szerezni: a 2015. novemberi választáson például megígérték a minimálbér jelentős növelését. Összességében megállapítható, hogy az Igazság és Fejlődés Párt kormányzása alatt folytatódott a piacpárti, reformorientált, neoliberais gazdaságpolitika.

¹¹ Az AKP az 550 képviselői helyből 2002-ben 363, 2007-ben 341, 2011-ben 327, 2015 júniusában 258, 2015 novemberében 317 mandátumot szerzett.

¹² SZIGETVÁRI Tamás: Törökország gazdasági átalakulása és külgazdasági expanziója, *Külügyi Szemle*, 2013/1, 22–38. o.

¹³ Why 2017 doesn't bode well for Turkey's economy, [online], 2017. 01. 04. Forrás: Al-Monitor.com [2017. 04. 25.].

A megnövekedett állami bevételek – az impozánsan növekvő külföldi befektetések és a bővülő kereskedelem – nagy állami (építőipari) beruházások megvalósítását tették lehetővé. A szegények helyzetét igyekeztek javítani a nagy állami lakásépítési programok, amelyeket a miniszterelnökség alá tartozó állami Lakhatás-fejlesztési Igazgatóság, a TOKI hajtott végre. A szervezet 2003 és 2014 között 620 ezer lakóegységet hozott létre.¹⁴ Ezek az építkezések kiváló lehetőséget adtak egy új, kormányközeli gazdasági elit kialakulására és megerősödésére, s ezzel párhuzamosan a szerény körülmények között élő emberek millióinak szimpátiáját is megszerezte a kormány.

A jóléti állam reformjával az AKP jelentős eredményeket ért el az infrastruktúra, az egészségügy és az oktatás fejlesztése területén, ugyanakkor sikerrel gyengítette meg a szakszervezeti mozgalmat, a munkavállalói jogokat és vágta vissza a földművesek támogatását. A szociális rendszer hiányosságaira az AKP saját segélyezési programok indításával igyekezett válaszolni, amivel sikeresen csatornáztatta be a szegények jelentős tömegeinek szavazatait.¹⁵ A párt kiépítette a saját ellátórendszerét a különböző városi körzetekben és negyedekben, ami a korábbi iszlamista párt, a *Refah* – ennek a színeiben lett Erdoğan Isztambul főpolgármestere 1994-ben – szociális programjainak továbbfejlesztése volt. Ez a gyakorlatban úgy valósul meg, hogy a helyi szegények az AKP támogatásával számíthatnak extra szolgáltatásokra, így például szénre télen, élelmiszerre és egyéb javakra, ami a párt helyi népszerűségének és beágyazottságának növekedését hozta magával, ugyanakkor az állami forrásokból végrehajtott „jótékonykodás” a lakosság egy részének növekvő függését és a klientelizmus kialakulását eredményezte.¹⁶ Különösen azokban a körzetekben láthatók ezek a programok, ahol az AKP-hoz ideológiailag viszonylag közel álló pártok rendelkeznek nagyobb bázissal, s ahol ezáltal könnyebben elhódíthatók a bizonytalanabb pártpreferenciájú szavazók.¹⁷

A politikai közép uralma

Az AKP politikai pályafutása rámutat arra is, milyen sikeres volt az a profilváltás, amit az iszlamista pártból való kiválás jelentett. A pártvezetés szakított az EU-ellenességgel, s az iszlám sajátos, a szekularizmust elfogadó tézisével sikerült a korábban radikálisnak számító politikát hátrahagyva benyomulnia „középre”, ezáltal betöltenie azt az űrt, ami a parlamentből 2002-ben kieső jobbközép pártok után maradt.¹⁸ A magát az előző évtizedekben hatalmon lévő jobbközép, konzervatív politikai formációk örökösének tekintő AKP ellenében pedig nem alakult olyan párt, amely ezt a politikai mezőt sikerrel elfoglalhatta, vagy valós kihívást jelenthetett volna.

¹⁴ Elise MASSICARD: A decade of AKP power in Turkey: Towards a reconfiguration of modes of government?, [online], *Centre d'Études et de Recherches Internationale*, 2014/205.

¹⁵ SOMER: *i. m.*

¹⁶ Çinar MENDERES: Explaining the Popular Appeal and Durability of the JDP in Turkey. In: Nicole WATTS – Elise MASSICARD (eds.): *Political Parties and Social Forces in Turkey*, Routledge, London, 2012, 37–54. o., 50–51. o.

¹⁷ Erdem S. AYTAÇ: Distributive politics in a multiparty system the conditional cash transfer program in Turkey, *Comparative Political Studies*, 2014/9, 1211–1237. o.

¹⁸ Yüksel TASKIN: AKP's Move to "Conquer" the Center-Right: Its Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process, *Turkish Studies*, 2008/1, 53–72. o.

Az AKP a 2007-es választásokat követően is sikerrel tudta stabilizálni a szavazótáborát. A 2007-től máig létező négypartis parlamentben alapvetően nem változtak az erőviszonyok: a nacionalista-izlamista szavazókat megszólító Nemzeti Cselekvés Pártja (*Milliyetçi Hareket Partisi* – MHP) 10–16%-os, a kurd baloldali szavazókat megszólítani igyekvő kurd pártok támogatottsága pedig 6–13%-os sávban mozgott, míg a CHP (*Cumhuriyet Halk Partisi* – Köztársasági Néppárt) a 25%-os határt lényegében sosem volt képes áttörni. Ki kell emelni azonban, hogy az AKP az összes parlamenti párt közül a legnagyobb tagsággal rendelkezik. Mintegy 9 millió tagja van, ami messze a legmagasabb szavazó-/párttagarányt biztosítja számára (a legutóbbi, a 2015. novemberi parlamenti választás adatai alapján ez körülbelül 40%).

1. táblázat: A párttagok és a szavazatokhoz képest a párttagság aránya

Párt neve	Tagság létszáma, 2017 (fő)	A 2015. novemberi parlamenti választáson kapott szavazatok arányában (%)
Igazság és Fejlődés Pártja (AKP)	9 368 917	39
Köztársasági Néppárt (CHP)	1 198 194	10
Nemzeti Cselekvés Pártja (MHP)	494 490	7,6
Népek Demokratikus Pártja (HDP)	34 478	0,7

Forrás: Yargıtay

Ezek a stabilnak mondható erőviszonyok részben a török társadalom régóta meglévő polarizáltságának köszönhetőek. Az ország nyugati részein jellemzően a CHP szerzi a legtöbb szavazatot, amely a több milliós alevi vallási kisebbség pártjának is tekinthető;¹⁹ a kurd pártok háttérrel főleg az ország keleti megyéi jelentik,²⁰ míg a nemzeti-radikális MHP rendelkezik a legkevésbé lokalizálható regionális beágyazottsággal, s a nacionalista, illetve részben vallásos szavazók voksaira számíthat. Az AKP viszont ezekkel szemben jóval nagyobb társadalmi csoportokat tudhat maga mögött: a közép-anatóliai tradicionális rétegeket, a vallásos kurdokat, valamint a feltörekvő, vallásos középosztály jelentős részét. Ezek azok a rétegek, amelyek különösen fogékonyak bizonyultak az AKP fejkendőviselését engedélyező, az alkoholfogyasztást megnehezítő intézkedéseire.

A választói tömb egyben tartása: izlamista engedmények és ellen-ségkép-keresés

Az AKP egész identitáspolitikája jól reflektál a társadalmi törésvonalakra és épít szavazóbázisának világképére. A kormányzati narratíva jól használta ki a társadalomból érkező, az Oszmán Birodalom iránti nosztalgiát,²¹ amelyet a relatív gazdasági prosperálás mellett

¹⁹ Az utóbbi választásokon az ország keleti megyéiben élő alevik egy része viszont a kurdokra szavazott: az alevi többségű Tunceli megye hol a CHP-re, hol a HDP-re adta voksát.

²⁰ 2015-ben a Népek Demokratikus Pártja (*Halkların Demokratik Partisi* – HDP) a török liberálisok és baloldaliak egy részére is számíthatott.

²¹ Elég ránézni a történelmi – elsősorban oszmán – témájú török televíziós sorozatok nagy számára.

a külpolitika látványos aktivitása és a török *soft power* erősödése fémjelzett. Az oszmán múlthoz szervesen kapcsolódva erősödtek a nacionalista érzelmek, s ezzel párhuzamosan fennmaradt az állandó fenyegetettségérzés és az ország feldarabolásának veszélyét jelképező úgynevezett Sèvres-szindróma,²² sőt a 2015 közepétől tapasztalható események ennek egyértelmű megerősödését hozták.

Az AKP uralma a bázisának tekintett vallásos, tradicionális rétegnek kedvezett olyan témák felvállalásával is, mint a komoly vitákat kiváltó fejkendőviselés vagy a vallási oktatás kiterjesztése. Különösen szimbolikus erejű volt a fejkendő viselésére vonatkozó tilalom eltörlése. A folyamat egyszerre jelképezi a kemalizmus fölött aratott győzelmet és mutatja az AKP-hatalom konszolidációjának fokát. 2007-ben, mikor az AKP először kezdeményezte a tilalom eltörlését, még be akarták tiltani a pártot. Ahogyan azonban egyre jobban konszolidálta a hatalmát, úgy sikerült lépésenként feloldania a korlátozást: először az egyetemeken (2010), aztán a közintézményekben (2013), majd a középiskolákban (2014). A 2016-os puccskísérletet követő letartóztatási hullám leple alatt hozott intézkedések következményeként az utolsó két hivatásrendben, 2016 augusztusa óta a rendőrségnél, 2017 februárjától pedig a fegyveres erők kötelékében szolgáló nők is viselhetnek fejkendőt.²³

Ugyanilyen jelentős változások történtek az oktatás területén is. 2010-től kezdve az AKP több törvényt is elfogadott, amelyekkel kiszélesítette a vallási oktatás lehetőségét: megkönnyítette az általános és középiskolák úgynevezett imam-hatip (imám- és prédikátorképző) iskolákká alakítását,²⁴ átstrukturálta az oktatási rendszert, amivel többek között lehetővé tette, hogy már óvodában is vallási oktatásban részesüljenek a fiatal generációk, illetve az iskolai választható tantárgyak között is előtérbe kerültek a Koránhoz vagy Mohamedhez kapcsolódó kurzusok. Míg az AKP hatalomra kerülése idején, 2002-ben még csak 65 ezer hallgató tanult az imam-hatip iskolákban, 2014-ben már több százezren.²⁵

Az iszlamizmus-szekularizmus kérdése az utóbbi években – különösen a Gülen-mozgalommal vívott harc idején – kevésbé kapott hangsúlyt a közbeszédben. Ugyanakkor újra és újra felmerülnek olyan szimbolikus ügyek, amelyek azt jelzik, hogy az iszlamista nyomás nem szűnt meg. Ilyen az új alkotmány kapcsán a szekularizmus kivezetése és egy „vallásos” alkotmány ötlete. Ezt legutóbb az AKP egyik politikusa, a parlament házelnöke, Ibrahim Kahraman vetette fel²⁶ – az úgy azonban egy nagyobb társadalmi vita kialakulását

²² Bülent ŞENER: Sevr fobisi/sendromu: Türkiye'nin güvenlik endişesini anlamak üzerine düşünceler, *Electronic Turkish Studies*, 2014/5, 1835–1847. o.

²³ Turkey lifts military ban on Islamic headscarf, [online], 2017. 02. 22. Forrás: TheGuardian.com [2017. 04. 09.].

²⁴ Az imam-hatip iskolák a vallási személyzet képzésére hivatott középfokú oktatási létesítmények. A köztársaság elején az ataturki reformokkal megszűnő medreszék helyét vették át. Atatürk utolsó éveitől a többpártrendszer bevezetéséig nem is léteztek. A különböző puccsok után általában a felszámolás és korlátozás veszélye fenyegette őket. Ennek ellenére folyamatosan növekedett az előző évtizedekben a számuk, különösen az 1970-es években, amikor az iszlamista Nemzeti Üdv Pártja koalíciós partnerként kormányon volt. Maga Recep Tayyip Erdoğan is folytatott tanulmányokat imam-hatip iskolában. Az 1997-es puccs előtt a török diákok megközelítőleg 10%-a látogatta ezt az oktatási intézményt, azonban a puccs utáni kedvezőtlen törvényi változások hatására – megnehezült a bejutás a felsőoktatásba – ez az arány 2%-ra csökkent. A 2012-es oktatási reform jelentősen javította az imam-hatip iskolák helyzetét.

²⁵ Svante E. CORNELL: The Islamization of Turkey: Erdoğan's Education Reforms, [online], 2015. 09. 02. Forrás: Turkeyanalyst.org [2017. 04. 14.].

²⁶ Meclis Başkanı Kahraman: Laiklik yeni anayasada olmalı, [online], 2016. 04. 25. Forrás: BBC.com [2017. 04. 12.].

megelőzendő hamar lekerült a napirendről, a török vezetés gyorsan meg is nyugtatta a közvéleményt: a szekularizmus marad.²⁷

A szimbolikus kérdések felbukkanása mellett fontos szerepet játszott és a társadalom vallásos tömegeinek megnyerését szolgálta a miniszterelnökséghez tartozó és vallásügyi minisztériumként működő Diyanet átpolitizálása is az AKP igényeinek megfelelően. Az AKP által kinevezett Mehmet Görmez szakítva a korábbi apolitikus magatartással egy sokkal aktívabb szerepet vett fel, és rendszeresen szólal meg politikai kérdésekben, jellemzően a kormányzati álláspontnak megfelelően. A Diyanet nagyon fontos szereplő: az egyik legnagyobb forrásokkal rendelkező szerv, amelynek költségvetése megnégyszereződött az AKP alatt, átlépvé az évi 2 milliárd dollárt.²⁸

Az AKP ezeken kívül sikeresen használta fel az ellenségképeket a választási kampányokban: így legújabbán a Fethullah Gülen-mozgalmat (amelyet FETÖ néven terrorszervezetnek nyilvánítottak) vagy a keleti területeken komoly biztonsági kihívást jelentő Kurdisztáni Munkáspártot, a PKK-t. De a külpolitikát is gyakran alkalmazzák az ellenségképek kereséséhez, feszültségkeltéshez.²⁹ A kormányzat 2009 elején kezdődő Izrael-ellenessége, illetve ehhez kapcsolódóan Erdoğan davosi beszéde, amelyben keményen kritizálta Izrael palesztinokkal szembeni politikáját – ezzel nemcsak Törökországban, de az egész arab világban népszerűséget szerezve –, sok szavazatot hozott a 2009. márciusi helyhatósági választáson.

Ugyanígy a külkapcsolatok belpolitikai haszonszerzésre történő átalakítását jelentette 2017 tavaszán a török kormányzat konfrontációja a nyugat-európai államokkal. Az AKP hatalompolitikájában hasonlóan fontos szerepet játszott az uniós csatlakozási folyamat. Hatalomra kerülését követően az alapvetően iszlamista háttérrel rendelkező politikusokból álló párt külső és belső legitimitásához szükség volt az uniós csatlakozási folyamat – lényegében 1999-ben, az Ecevit-kormány alatt elkezdett – folytatására. Később azonban a választásokon egyre jobb eredményt elérő pártnak már egyre kevésbé volt „szüksége” az uniós csatlakozásra, s ez egy konfrontatívabb pozíció felvételét tette lehetővé.³⁰

Fair választások?

A fentebb vázolt tényezők mellett az AKP választási sikereit a sokat kritizált tisztességtelen kampány és a választási manipulációk is megkönnyítik. A jelenlegi helyzet kialakulásában fontos szerepet játszott az állami intézmények AKP-hoz kapcsolódó emberekkel való feltöltése, így 2010 után a Felső Választási Bizottság (*Yüksek Seçim Kurulu – YSK*) személyi összetételének megváltozása. A választásokat megelőző időszakban az állami szervek részéről több példát is láthattunk az ellenzéki kampány nehezítésére, főleg az AKP-vezetés alatt álló önkormányzatokban, ahol előfordult, hogy kampányidőszakban nyomást gyako-

²⁷ Erdoğan'dan laiklik açıklaması, [online], 2016. 04. 26. Forrás: Dw.com [2017. 04. 12.].

²⁸ Svante E. CORNELL: The Rise of Diyanet: the Politicization of Turkey's Directorate of Religious Affairs, [online], 2015. 10. 09. Forrás: Turkeyanalyst.org [2017. 04. 14.].

²⁹ Meliha B. ALTUNİŞİK – Lenore G. MARTIN: Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP, *Turkish Studies*, 2011/4, 569–587. o.

³⁰ Atilla ERALP – Zerrin TORUN: Europe as Seen from Turkey: From a Strategic Goal to an Instrumental Partnership?, *Perspectives*, 2012/2, 83–101. o.

roltak az ellenzéki rendezvénynek helyt adó intézmény vezetőségére.³¹ Ugyanígy támadásokat láthattunk a kritikus sajtóorgánumok ellen is.³²

Mindezek megnehezítik a választási visszaélések kezelését, amire különösen az elemzés végén tárgyalt április 16-i népszavazás kapcsán láttunk példát, de amit már a 2014-es helyhatósági választáson felmerült visszaélések kivizsgálása kapcsán is tapasztalhattunk. Fontos azonban jelezni, hogy a választások tisztaságának ellenőrzésére létrejött Oy ve Ötesi nevű civil mozgalom úgy látta – összhangban egyébként az EBESZ jelentésével –, hogy a 2015. júniusi és novemberi³³ parlamenti választáson nem történt jelentős szabálytalanság.

Ugyanakkor a kampány során jellemzően az AKP-nek kedvezően lejt a pálya, ami egyrészt a gazdasági és médiafőlényből, másrészt a kormányzati rendezvények felhasználásából fakad. Ez utóbbiak esetében nem csupán arról volt szó, hogy a kampányidőszak során tartott miniszterelnöki és elnöki rendezvények, vagy egy-egy új létesítmény kormányzati átadása kiemelt (köz)média figyelmet kapott, hanem arról is, hogy e kormányzati események több esetben – az időpontegyezés miatt – ellenzéki pártok rendezvényének az átszervezését, elnapolását tették szükségessé.

Több példát is láthattunk a kampány során zajló erőszakos fellépésekre, az ellenzéki pártok kampányának akadályozására, amit a nemzetközi megfigyelők is kiemeltek. Így például a 2015. júniusi parlamenti választás kampánya során a HDP több rendezvényét is bombatámadás érte, illetve több jelöltet is megtámadtak valamennyi párt, így az AKP tagjai közül is.³⁴ A 2015. novemberi előrehozott parlamenti választáson különösen a kurd HDP szenvedett komoly hátrányt, miután több száz tagját letartóztatták és több mint száz támadás érte az irodáit.³⁵

Befolyás növelése az igazságszolgáltatás és a média terén

Az AKP töretlen, 15 éve tartó kormányzása alatt a pártnak a hatalmi ágak fölötti ellenőrzése is egyre erősebbé vált, ami a fékek és ellensúlyok rendszerének gyengülésével járt Törökországban. Az igazságszolgáltatás területén azonban már az AKP kormányra kerülése előtt is komoly hiányosságok voltak, a bírák kinevezésének politikai befolyásolása, illetve a politikai indíttatású döntések 2002 előtt sem voltak ismeretlenek.

A török igazságszolgáltatást érintő reformok során két tendencia rajzolódik ki. A kormány egyrészt igyekezett a katonai bíróságok hatáskörét korlátozni, s ez a folyamat az április 16-i népszavazással befejezettek tekinthető, mivel az alkotmánymódosítás megszüntette e bíróságokat. A másik tendencia az igazságszolgáltatásban dolgozók cseréje révén a testületek megbízható személyekkel történő feltöltése. Az uniós csatlakozási folyamat az első években az AKP reformpolitikáját lényegében támogatta: az EU elismerte a koppenhágai kritériumok teljesüléséhez vezető reformokat (így például a halálbüntetés eltör-

³¹ Berk ESEN – Sebnem GUMUSCU: Rising competitive authoritarianism in Turkey: *i. m.*, 1588.

³² Hüriyet'e saldırının başında AKP'li vekil var, [online], 2015. 09. 07. Forrás: Cumhuriyet.com.tr [2017. 04. 12.].

³³ Oy ve Ötesi'nden 1 Kasım açıklaması, [online], 2015. 11. 04. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 11.].

³⁴ Parliamentary Elections, 7 June 2015 Final Report, [online], 2015. 08. 18. Forrás: Osce.org [2017. 04. 11.].

³⁵ Early Parliamentary Elections 1 November 2015 Final Report, [online], 2016. 01. 26. Forrás: Osce.org [2017. 04. 11.].

lését),³⁶ és az AKP pedig nyugodt szívvel hivatkozhatott az europaizációhoz szükséges lépésekre.³⁷ Az igazi reformok azonban nem következtek be, mivel a korábban is átpolitizált hatalmi ág függetlensége mit sem változott.

Ez kiválóan tetten érhető volt az AKP időszakának egyik legnagyobb igazságszolgáltatási reformjában is, amelyre a 2010-es alkotmánymódosítással került sor.³⁸ A módosítás főleg az igazságügyet érintette: csökkentette a katonai bíróságok hatáskörét (békeidőben a katonákat érintő civil ügyekben civil bíróságok dönthetnek), megnehezült a pártok betiltása, s elvonták az Alkotmánybíróság kizárólagos hatásköréből. Az ekkor elfogadott rendelkezések nyomán 12-ről 17-re növelték az alkotmánybírák számát, akik közül 14-et a köztársasági elnök, 3 főt a parlament nevez ki (korábban csak az államfő nevezhette ki őket).

A bírók karrierjéről – kinevezésükről, előléptetésükről stb. – döntő Bírák és Ügyészek Felsőbb Tanácsában (*Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu – HSYK*) is jelentős változások történtek. A módosítás nyomán a testület létszámát felemelték 7-ről 22 főre, a tagság megválasztását sokkal plurálisabbá tették (10 tagról a bírók maguk dönthettek), s csökkentették az igazságügyi miniszternek a szervezet működésére gyakorolt befolyását is. A kritikusok szerint ugyanakkor a létszámbővítés lehetővé tette, hogy az AKP-hoz közel állók kerüljenek többségbe a szervezeten belül.³⁹ A Velencei Bizottság⁴⁰ véleménye is azt emelte ki, hogy a módosítás lényegében nem változtatta meg az igazságszolgáltatás rendszerét és a korábbi eljárási rendet sem,⁴¹ vagyis továbbra is fennállt a politikai beavatkozás lehetősége.

Az ügyészségek, a bíróságok és a rendőrség lojális emberekkel történő feltöltésében fontos szerepet játszott a Fethullah Gülen-féle mozgalom is.⁴² Sőt nemcsak az igazságszolgáltatásban, hanem az állami adminisztrációban is találtak a gülenista iskolákban végzetek vagy a mozgalomhoz szervesen kapcsolódók munkahelyet. Később, amikor 2013 végétől bekövetkezett a közvetlen konfrontáció a Gülen-mozgalom és a kormány között, az igazságszolgáltatásban komoly tisztogatások kezdődtek. További lépést jelentett a kormányhoz hű igazságszolgáltatás felé a 2013 végi korrupciós letartóztatási hullám és az arra adott válasz is.⁴³ Azon túl, hogy a korrupciós botrányokat kirobbantó ügyészeket áthelyezték vagy lefokozták, ismét átszabták a HSYK-öt, amelynek irányításában sokkal nagyobb beleszólást kapott az igazságügyi miniszter. Bár a 2014 februárjában hozott törvényt vé-

³⁶ Még akkor is, ha az éves előrehaladási jelentések folyamatosan tartalmaztak kritikát a hiányosságokról. Az utóbbi években pedig egyértelműen a kritika került túlsúlyba.

³⁷ Nathalie TOCCI: Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?, *South European Society & Politics*, 2005/1, 73–83. o., 80. o.

³⁸ Az alkotmánymódosításhoz a megfelelő parlamenti többség hiányában szintén népszavazásra volt szükség. Ekkor az igenekre a szavazatok 58%-a érkezett.

³⁹ Gareth H. JENKINS: From Politicization to Monopolization? The AKP's New Judicial Reforms, [online], *Turkey Analyst*, 4. évf., 2011/3.

⁴⁰ A *Velencei Bizottság, hivatalos nevén a Jog a Demokráciáért Európai Bizottság az Európa Tanács (ET) független alkotmányjogászokból álló tanácsadó szerve.*

⁴¹ Interim Opinion on the draft Law on the High Council for Judges and Prosecutors (of 27 September 2010) of Turkey, [online], 2010. 12. 20., 6. o. Forrás: Venice.coe.int [2017. 04. 01.].

⁴² Fethullah Gülen a hetvenes években alapította meg vallási mozgalmát *Hizmet* (Szolgálat), vagy *Cemaat* (Közösség) néven.

⁴³ Bővebben lásd: EGERESI Zoltán: Korrupciós botrány Törökországban, [online], *MKI Elemzések*, 2014/ 01. Magyar Külügyi Intézet, 2014.

gül az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta,⁴⁴ az év végére a szervezetten belül az AKP-s vonal került ki győztesen a gülenista és a szekuláris szárny ellenében.⁴⁵

A 2014-es év elejétől pedig kezdetét vette az ügyészségek, a bíróságok és a rendőrség megtisztítása a „veszélyes” elemektől, a „párhuzamos állam” (*paralel devlet*) tagjaitól, ami a 2016. júliusi puccskísérlet után újabb lendületet vett. Nem véletlen, hogy a puccskísérlet utáni napokban az alkotmánybíróság két tagját is őrizetbe vették.⁴⁶ A katonai beavatkozást követően a parlament megszavazta a rendkívüli állapotot, amely tovább szűkítette a bíróságok szerepét. Ez ugyancsak megkönnyítette a kormány számára a gülenistákkal és egyéb ellenfelekkel történő leszámolást. A rendkívüli állapot többszöri meghosszabbítása pedig ezt a kényelmes helyzetet tartósította.

Mivel a média mint a „negyedik hatalmi ág” szintén fontos tényező volt az AKP választási és politikai sikereiben, érdemes részletesebben is foglalkozni a törökországi médiapiac átalakulásával az AKP hatalmon töltött 15 éve alatt. Ez a folyamat a kormányzati, illetve a kormányközeli cégek hegemoniájának kiépítésével járt. Érzékletes eredménye ennek, hogy az áprilisi népszavazáskor mindössze egy tévécsatorna számított ellenzékinek (*Halk tv*), míg a többi orgánium tájékoztatása inkább a kormány felé hajlott. A Freedom House szerint az országban az utóbbi években folyamatosan romlott a média helyzete, s jelenleg a szervezet a török médiát a „nem szabad” kategóriába sorolja.⁴⁷

Fontos jelezni, hogy a török média korábban, a katonai puccsok árnyékában sem számított teljesen szabadnak. Az 1990-es években a PKK elleni harc idején az ország keleti részén történő eseményekről csak a TSK engedélyével lehetett tudósítani (ez gyakorlatilag a katonai vezetés nyilatkozatainak átvételét jelentette, a háborús események bemutatására viszont csak igen korlátozott lehetőségek voltak). Emellett a TSK szintén politikai nyomásgyakorlásra „használta” a médiát: az 1997-es „posztmodern” puccskísérlet során a hatalmon lévő iszlamista kormány lemondásában a médiában megjelenő negatív kampány is közrejátszott.

A 2001-es gazdasági válság nemcsak a törökországi politikát, de a médiakonglomerátumokat is megrengette, közülük többen is tönkrementek. A csődbe jutott vállalatokat egy állami szerv, a miniszterelnökséghez tartozó takarékbiztosítási alap, a TMSF (*Tasaruff Mevduat Sigorta Fonu*) vette felügyelete alá, majd a következő évek folyamán aukciókon értékesítette őket. Ez lehetővé tette, hogy politikailag motivált döntések eredményeképp AKP-hoz közel álló cégek vásárolják be magukat a médiapiacra, sőt később azt is, hogy a kormány-/államfőhöz közeli cégek között vándoroljanak ezek az orgánumok. A teljesség igénye nélkül néhány példát említünk: a *Çalik*, *Koza-İpek* s *Sancak* holdingok komoly pozíciókat szereztek. A Gülen-mozgalomhoz kapcsolódó İpek-Koza 2005-ben megszerezte a *Bugünt* (újság), 2008-ban pedig a *KanalTürköt* (tévécsatorna). A Sancak 2007-ben megszerezte a *Star* napilapot és a *Kanal 24* tévécsatornát. 2011-ben a *Çalik* megvette a *Sabah* újságot és az *ATV* csatornát. Az Albayrak család – Berat Albayrak Erdoğan veje, egyben

⁴⁴ Turkey's top court upholds separation of powers, [online], 2014. 04. 11. Forrás: Al-Monitor.com [2017. 04. 03.].

⁴⁵ Government-backed candidates win in Turkish judicial vote, [online], 2014. 10. 13. Forrás: Reuters.com [2017. 04. 03.].

⁴⁶ Anayasa Mahkemesinin 2 üyesi gözaltına alındı, [online], 2016. 07. 16. Forrás: Aa.com.tr [2017. 04. 02.].

⁴⁷ Turkey, [online], 2017. Forrás: Freedomhouse.org [2017. 04. 10.].

a török kormány energiaügyi minisztere – jelentős kormánypárti médiabirodalmat épített ki napjainkra (*Yeni Şafak*, *TV net*).

A kormányhoz nem kötődő média megrendszabályozása terén az adóhatóság bevetésével léptek új szintet. 2009-ben a Hürriyetet és több más fontos újságot birtokló Doğan Holdingot több milliárd dollárra büntették. Az akció üzenete egyértelmű volt az ágazat számára,⁴⁸ s a nagy büntetések elkerülése érdekében a szerkesztők kevésbé kritikus hangot igyekeztek megütni. A Doğan Holdingnak a 4,9 milliárdos összeg helyett végül csak 940 milliót kellett megfizetnie.⁴⁹

Egy volt AKP-s politikus nyilatkozata szerint a párt hatalma a médián belül ma már sokkal nagyobb, mint korábban a fegyveres erőké volt.⁵⁰ Ráadásul hosszú ideig nemcsak az AKP-hoz kötődő személyekre, de a befolyásos, saját médiakonglomerátummal és holdingokkal rendelkező Gülen-mozgalomra is számíthatott a kormány. A gülenista média (*Feza*, *Samanyolu*), amelynek kiépülése az 1980-as években vette kezdetét, túlélte a gazdasági és politikai válságokat, s az AKP-kormányok ideje alatt igazi virágzásnak indult. A Feza 2006 után elindította a híressé vált *Today's Zaman* újságot, a Samanyolu különböző tévécsatornákat hozott létre.

A Gülen-mozgalommal való jó viszony ellenségessé válása új színfoltot vitt a török médiába. Az ország legnagyobb példányszámú napilapja, a Zaman 2013 vége után egyre kritikusabb cikkeket jelentetett meg, s a Gülenhez kapcsolódó médiacsoport orgánumai a kormányzati korrupció mellett egyre többször írtak a sajtószabadság csorbulásáról, különösen 2015 második felétől, amikor a kormány a Fethullah Gülen-mozgalom támogatásának vádjával elkezdte leváltani a különböző szerkesztőségek vezetését. A 2015. novemberi választás előtt pár nappal a Koza-İpek Holding tévécsatornájának és a Bugün napilap szerkesztőségének élére állami felügyelőket neveztek ki. Emblematikusak voltak azok a pillanatok is, amikor a rendőrségnek 2016 tavaszán meg kellett ostromolnia a Zaman szerkesztőségét, hogy elmozdítsa a szerkesztőket, és itt is állami megbízottak vegyék át az irányítást. Az „ostromban” megsérült fejkendő nő képe nemcsak az iszlamista tömbön belüli törésvonalra mutatott rá, de a sajtószabadságnak a csorbulását is jól szimbolizálta.⁵¹ A törökországi Gülen-médiabirodalomnak a puccskísérlet vetett véget: ezt követően ugyanis szinte azonnal megszüntették a mozgalomhoz kapcsolódó újságokat, tévécsatornákat.

Harc a hatalomért: nyomásgyakorlás és puccskísérletek

Míg a nemzetgyűlésben és a kormányban tehát az AKP biztos többséget tudhatott maga mögött, addig a hatalmon maradása egyáltalán nem volt biztosított, ahogy ezt a korábbi puccsok esetén is láthattuk. Erdoğannak több, a párt és a hatalmi elitjének túlélésére veszélyes ellenféllel kellett szembenéznie. Az első és legproblematicusabb ellenfelet a kemalista

⁴⁸ Az adóhatóság bevetésére és büntetések alkalmazására példát nyomásgyakorlás céljából török nagyvállalatok esetében 2013-ban a gezi parki tüntetések után is láthattunk.

⁴⁹ Doğan 940 milyona anlaştı 5 milyarlık borcunu sildi, [online], 2011. 05. 18. Forrás: Haberturk.com [2017. 03. 18.].

⁵⁰ Uo., 108.

⁵¹ Zaman newspaper: Seized Turkish daily ,now pro-government', [online], 2016. 03. 06. Forrás: BBC.com [2017. 04. 18.].

eliteken⁵² belül a Török Fegyveres Erők jelentette. Ez annál is kézzelfoghatóbb volt a kormány számára, mert a TSK mint a szekularizmus, illetve az állam oszthatatlanságának legfőbb öre több katonai puccsot is végrehajtott az utóbbi évtizedekben.⁵³ Ezek részletes bemutatására jelen tanulmány keretében nincs lehetőségünk, azt azonban fontos jelezni, hogy az AKP elitjének szocializációjára nagy hatással volt az 1980-as és az 1997-es puccs is. Ilyen előzmények után nem véletlen, hogy a fegyveres erők vezetői rossz szemmel néztek az AKP hatalomra kerülését, s a párttal egészen az 2010-es évekig szinte folyamatosak voltak a konfrontációk.

Az AKP a TSK politikai befolyásának csökkentése érdekében 1. törvényekkel, 2. a politikába történő katonai beavatkozások delegitimálásával, illetve 3. ezek büntetésével igyekezett korlátozni a katonaság döntéshozatalban betöltött szerepét.⁵⁴ Elsőként a fegyveres erők legfontosabb, döntés-előkészítésben szerepet játszó felettes szerve, a Nemzetbiztonsági Tanács (*Milli Güvenlik Kurulu*) szerepét kezdték el korlátozni. A 2003-ban elfogadott reformcsomag eredményeként csökkent a katonák által dominált szervezet súlya: lehetővé vált civil kinevezése a szervezet élére, illetve elveszítette a Felsőoktatási Tanács (YÖK), valamint a Rádió és Televízió Tanács fölötti ellenőrzési jogkörét.⁵⁵

A török fegyveres erőknek a 2000-es években végrehajtott első nagyobb kormányellenes akciójára 2007-ben került sor, amikor az államfői posztra az Igazság és Fejlődés Pártja saját, iszlamista hátterű jelöltjét kívánta állítani. A TSK ekkor egy hosszú memorandumot tett közzé a honlapján, amelyben a szekuláris államrend védelme mellett foglalt állást.⁵⁶ A memorandum komoly belpolitikai válsághoz vezetett, amelyet végül egy előrehozott választás, majd az AKP államfőjelöltjének megválasztása követett. A TSK ezt követően kevésbé avatkozott be a török belpolitikába, annál is inkább, mivel 2008 derekától megindultak a tömeges letartóztatások az Ergenekon-, majd 2010-től a Balyoz-ügyben.⁵⁷ A vádiratok szerint az előbbiben egy ultranacionalista csoport, az utóbbiban a katonaság egy része kívánta megbuktatni a kormányt. A perek társadalmi megítélésének alakításában a gülenista média támogatása komoly segítséget jelentett a kormánypártnak. A több ezer ember (aktív és visszavonult katonák, ellenzéki újságírók, akademikusok stb.) letartóztatásával és több száz személy elítélésével járó ügyek a koncepciós perek hangulatát idézték. A letartóztatások a haderő kinevezési láncát is megroppantották: 2011 júliusában, miután a letartóztatások elleni tiltakozásul Işık Koşaner vezérkari főnök és több katonai vezető önként nyugdíjba vonult, az AKP-vel jó kapcsolatot ápoló Necdet Özel lett a fegyveres erők vezetője. A következő években a TSK pozíciói komolyan meggyengültek a kormánnyal szemben: sor kerülhetett az 1997-es puccs végrehajtóinak 2013-ban indított, jelenleg is

⁵² A kemalizmus (egykori) védőbástyájának a katonai vezetésen kívül hagyományosan az oktatást, az igazságszolgáltatást, illetve a média egy részét, a szekuláris pártokat és az állami bürokráciát tekinthetjük.

⁵³ A sikeres katonai puccsok közül kiemelkedik a később új alkotmány elfogadásával járó 1960-as és 1980-as (*darbe*), míg két esetben – 1971-ben és 1997-ben – vértelenül, a politikai nyomásgyakorlás által mondatták le a kormányt (*muhtıra*).

⁵⁴ ESEN–GUMUSCU: *i. m.*

⁵⁵ Aylin GÜNEY – Petek KARATEKELIOĞLU: Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects, *Armed Forces & Society*, 2005/3, 439–462. o.

⁵⁶ 27 Nisan Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması, [online], 2007. 04. 27. Forrás: Archive.tsk.tr [2017. 04. 18.].

⁵⁷ Az *Ergenekon* (a mitológiai török őshaza) és a *Balyoz* (Pöröly), két titkos összeesküvés résztvevői – az úgynevezett „mély állam” részeként – a vádak szerint a török kormány megdöntésére törek.

folyó perére,⁵⁸ 2012-ben pedig letartóztatták az egyik volt vezérkari főnököt, İlker Başbuğot is az Ergenekon-ügyben való részvétel vádjával (2 év után szabadon engedték).⁵⁹ Ilyen lépésekre korábban nem kerülhetett volna sor. A Gülen-mozgalommal kirobbant konfliktus miatt 2014–2016 között végül újratárgyalták ezeket az ügyeket, s szinte mindenkit szabadon engedtek. Jóllehet a vádakról kiderítették, hogy megalapozatlanok voltak, a 2010 környéki fellépések jelentős mértékben hozzájárultak a fegyveres erők AKP-ellenes csoportjainak meggyengüléséhez.

A 2016. júliusi puccskísérlet a fegyveres erők eddigieknél komolyabb újabb átszervezéséhez és a civil kontroll további erősítéséhez vezetett. A haderónemi parancsnokok ezentúl a vezérkar főnöke helyett közvetlenül a védelmi miniszternek jelentenek, a miniszterelnök és az elnök pedig jogosulttá váltak közvetlenül is utasítást adni a haderónemi parancsnokoknak, kihagyva abból a vezérkari főnököt. A Legfelsőbb Katonai Tanács (YAŞ), amely a fegyveres erők kötelékében szolgálók előléptetéséért, kitüntetéséért és nyugdíjazásáért felelős, további civil tagokkal bővült: a miniszterelnök és a védelmi miniszter mellé bekerültek a miniszterelnök-helyettesek, valamint az igazságügyi, a kül- és a belügyminiszter is. Átalakították a katonai oktatás rendszerét is. Bezártak tucatnyi a TSK-vezetés irányítása alatt működő, komoly hagyományokkal rendelkező katonai szakközépiskolát és akadémiát, s Isztambulban megalakították a Nemzeti Védelmi Egyetemet.⁶⁰ A változások utolsó lépéseként pedig engedélyezték, hogy a fegyveres erők kötelékében szolgáló nők is hordhassanak fejkendőt, ami a katonák szekuláris köreiből komoly felzúdulást keltett.

A kormánynak az igazságszolgáltatással való legnagyobb konfrontációját a 2008-as év hozta, amikor a főügyész, Abdurrahman Yalçınkaya az AKP betiltását javasolta, és az Alkotmánybíróság kis híján meg is hozta ezt a döntést: mindössze egyetlen szavazaton múlt, hogy a kormánypártnak sikerült elkerülnie a betiltást, és végül csak pénzbírságot kapott. Később ugyanilyen kihívást jelentettek a 2013 decemberében kirobbant korrupciós, majd pedig a lehallgatási botrányok – ezeket viszont már a kormányzat a Gülen-mozgalommal kötötte össze.⁶¹

Miközben az AKP sikeresen használta ki választási hegemóniáját és szerezte meg az államigazgatás fölötti ellenőrzést – ahogyan arra fentebb több helyen is utaltunk –, a represszív tendenciák is megerősödtek. Ennek szemléletes példáját mutatta a 2013. májusi gezi parki tüntetések látványos leverése. A rendőri túlkapások ellenére – amelyek során legalább öt ember életét veszítette és több százan sérültek meg – nem indultak eljárások, sőt a későbbi utcai zavargások sikeres leverésére érdekében a rendőrség jogköreit is kiszélesítették, komoly kritikákat váltva ki ezzel.⁶² A gezi parki tüntetések első évfordulójára időzített tüntetést pedig a rendőrség 25 ezer, a Taksim térre és környékére kivezényelt emberrel

⁵⁸ 28 Şubat davasında son durum, [online], 2016. 08. 08. Forrás: Aljazeera.com.tr [2016. 04. 19.].

⁵⁹ İlker Başbuğ serbest bırakıldı, [online], 2014. 03. 07. Forrás: Aa.com.tr [2016. 04. 19.].

⁶⁰ Metin GÜRÇAN: How Turkey is reforming its military, [online], 2016. 08. 08. Forrás: Al-Monitor.com [2016. 11. 04.].

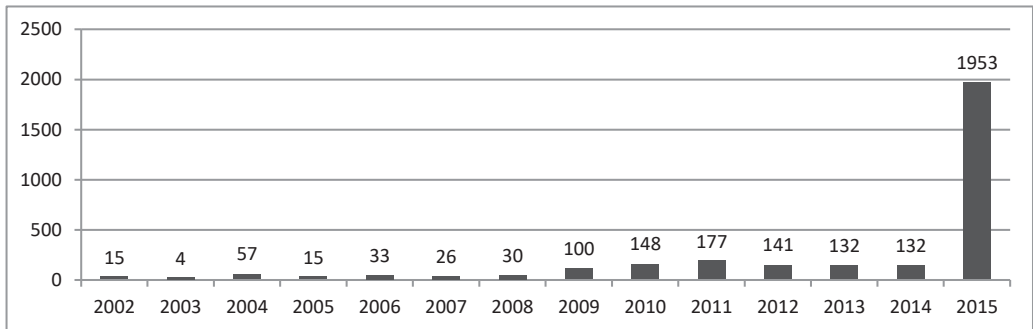
⁶¹ A Gülen-mozgalom kapcsán a „párhuzamos állam” narratíva alapja egy 1999 júniusában nyilvánosságra került hangfelvétel, amelyen Gülen szűk körben arról beszél, hogy a legteljesebb titokban be kell szivárognia az állami intézményekbe, ott minél magasabb pozíciókba jutni, majd miután már elegendő erővel rendelkeznek, átvenni az irányítást. FODOR Pál: Az iszlám a mai Törökországban: Fethullah Gülen mozgalma, [online], 2003. 10. 04. Forrás: Tte.hu [2016. 11. 03.].

⁶² Turkey: new bill gives police 'draconian' new anti-protest powers, [online], 2015. 03. 25. Forrás: Amnesty.com.uk [2017. 04. 18.].

akadályozta meg.⁶³ Részben ennek is köszönhető, hogy az utóbbi években nem lehetett látni kormányellenes tüntetéseket az országban. Ugyanilyen kemény fellépést alkalmaztak az ország keleti részén a nacionalista kurd csoportokkal szemben: így például 2014 őszén komoly összecsapásokra került sor a kurd fiatalok és a rendőri erők között a kormány Szíria-politikája (Kobane) miatt.⁶⁴

Bár a kormányzati médiafölény megszerzéséről már esett szó, de a rendszer elnyomó jellegének további növekedését jelzi az a tény, hogy 2015-ben a Recep Tayyip Erdoğan személyét érő kritikák (és sértések) miatt, jelentősen megnőtt az államfő megsértéséért indított perek száma,⁶⁵ így több parlamenti politikus ellen is folyamatban van ilyen eljárás. A hatóságok akár egy Facebook-bejegyzés miatt is eljárást indítanak állampolgárok ellen. Bár a török büntetőtörvénykönyv 299. cikke az ilyen eljárást már az előző elnök idején is lehetővé tette, s az ilyen jellegű perek száma már Abdullah Gül elnöksége idején is emelkedésnek indult, Erdoğan megválasztását követően egészen drasztikus növekedést láthatunk.

2. ábra: Az államfő megsértéséért indított perek száma

Forrás: AIHMIZ

A represszív intézkedések közül ki kell még emelni a sajtószabadság csorbulását. Noha az AKP kormányzati időszakának elején látható volt javulás, az utóbbi években gyorsuló ütemű romlást regisztrálhatunk, ami az ellenfélnek tekintett Gülen-média, illetve kurd újságok ellehetetlenítését és felszámolását célozza.

A sajtószabadság további gyengítését mutatják az internetkorlátozások, például a Twitter- vagy a YouTube-oldalak ideiglenes blokkolása. Az utóbbi években Törökországból érkezik a Twitterhez a legtöbb kérelem a mikroblogra felkerült tartalmak törlését illetően. 2016 második félévében a török bíróságok 844, egyéb szereplők (kormányzat, rendőrség

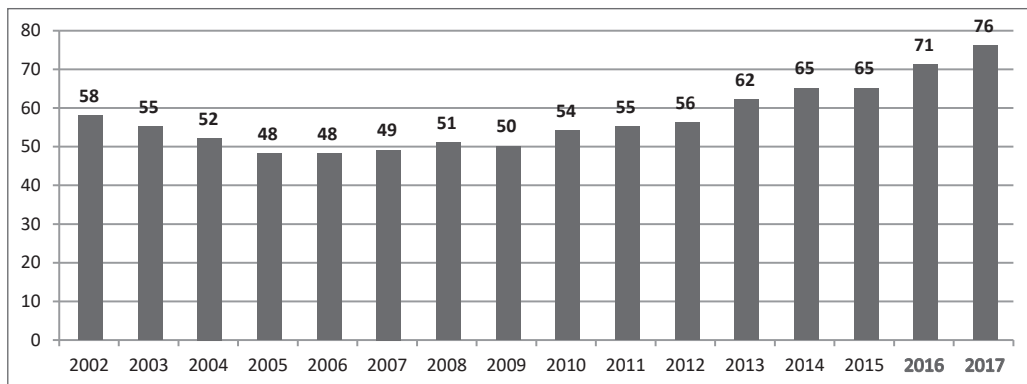
⁶³ Gezi'ye 25 bin polis 50 TOMA, [online], 2014. 05. 29. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 18.].

⁶⁴ A több napig tartó, legalább tizenkét ember halálát okozó véres zavargások kirobbanásának oka az volt, hogy a török kormány nemcsak nem avatkozott be saját katonáival a többségében kurd lakosságú szíriai-török határváros, Kobane ostromakor, de nem akarta átengedni határain az „Iszlám Állam” ellen küzdők megsegítésére induló kurd harcosokat sem. Bővebben lásd: PÉNZVÁLTÓ Nikolett: Délkelet-Törökország újra lángol, [online], *Nemzet és Biztonság*, 9. évf., 2016/2, 17–39. o.

⁶⁵ Izleme raporu, [online], 2016. 12. 20. Forrás: Aihmiz.org.tr [2017. 03. 18.].

stb.) pedig 2 232 alkalommal fordultak a céghez. Ezzel az egész világból érkező összes ilyen kérés 52%-a származott a kis-ázsiai államból.⁶⁶

3. ábra: A török sajtószabadság változása (0 a leghabárabb, 100 a legnagyobb elnyomás)

Forrás: Freedom House

A 2016. júliusi puccskísérletet követő intézkedések értékelése: a népszavazás *prélude*-je

A puccskísérletet követően, 2016. július 20-án parlamenti jóváhagyással 90 napos rendkívüli állapotot vezettek be Törökországban. Ezt azóta háromszor (2016 októberében, 2017 januárjában, majd 2017. április 19-i kezdettel) meghosszabbították. A rendkívüli állapot török jogi szabályozása átmenetileg lehetővé teszi bizonyos alapvető jogok és szabadságok felfüggesztését, amivel a török kormány élt is: július 21-én értesítette az Európa Tanácsot az Emberi Jogok Európai Egyezménye bizonyos cikkei hatályának átmeneti felfüggesztéséről (az Egyezmény 15. cikkével összhangban), majd az ENSZ-et a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya egyes rendelkezéseinek felfüggesztéséről.⁶⁷ A törökországi rendkívüli állapot emellett lehetőséget ad a végrehajtott hatalomnak arra is, hogy rendeletekkel kormányozzon. Ez azonban (elméletileg) nem jelent korlátlan hatalmat. A rendeleteket kihirdetésük napján haladéktalanul a parlament elé kell küldeni jóváhagyásra, ahol 30 napon belül dönteni kell annak elfogadásáról vagy elutasításáról. Ha a parlament elfogadja, a rendelet törvényi erőre emelkedik, elutasítása esetén hatályát veszti. 2016 júliusa és 2017 áprilisa között 23 rendeletet hirdettek ki (667–690. számú sürgősségi törvényerejű rendeleteket).

A demokratikusan választott török kormány és a török elnök elleni puccskísérlet a legtöbb állam és nemzetközi szervezet határozottan elítélte. Jelentésében még a *Human*

⁶⁶ Removal requests, [online], 2016. 12. 31. Forrás: Transparency.twitter.com [2017. 04. 28.].

⁶⁷ Secretary General receives notification from Turkey of its intention to temporarily suspend part of the European Convention on Human Rights, [online], 2016. 07. 21. Forrás: Coe.int; Turkey: Notification Under Article 4 (3), [online], 2016. 07. 21. Forrás: Treaties.un.org [2017. 04. 08.].

Rights Watch emberjogi szervezet is kiemeli: „A török hatóságoknak joga van – sőt a nemzetközi jog értelmében kötelessége – kivizsgálni a puccskísérlet alatt elkövetett bűncselekményeket, beleértve a gyilkosságokat és testi sértéseket, és elszámoltatni a felelősöket.”⁶⁸ A puccskísérletet követő felelősségre vonások bővülő mértéke azonban rövid idő elteltével jelentős nemzetközi kritikát váltott ki.

A 2016. júliusi puccskísérlet nem jelentett fordulópontot a Török Köztársaság történetében, mindössze felgyorsította az országnak a korábbi években megindult átalakulási folyamatát. Erdoğan nem véletlenül nevezte a puccskísérletet „Isten ajándékának”.⁶⁹ A terrorizmus elleni harc jelszavára hivatkozva, amely a hivatalos retorika szerint mindenekelőtt a nem sokkal a puccskísérlet előtt, 2016. május 31-én a török hatóságok által Fethullahista Terrorszervezet (FETÖ) névre átnevezett Gülen-mozgalom és a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) ellen zajlik, a török kormány megszabadult politikai ellenfeleinek jelentős részétől is. Ezzel lényegében befejezte a hatalmára veszélyes kemalizmus és gülenizmus – az elmúlt években amúgy is megingott – hátra maradt pilléreinek ledöntését.

A puccskísérlet és a népszavazás közötti időszakban a puccs elkövetésével vádolt Gülen-hálózattal szembeni leszámolás a csúcspontjára ért. Süleyman Soyly belügyminiszter április 2-i bejelentése szerint mindeddig 47 155 embert tartóztattak le azzal a váddal, hogy kapcsolatban áll a FETÖ-vel.⁷⁰ Összesen 113 260 embert vettek őrizetbe, ebből 41 499-et feltételesen szabadon engedtek, 23 861-et pedig felmentettek.⁷¹ A *Turkey Purge* weboldal összesítése alapján áprilisig 134 194 embert bocsátottak el az állásából és 3520 szervezetet zártak be.⁷² A jogi személyek valamennyi eszköze és tulajdona kárpótlás nélkül került elkobzásra, ami tízmilliárd dolláros nagyságrendű „bevétel” jelentett az állam számára.⁷³

A kurdokkal fennálló konfliktus Délkelet-Törökországban a puccskísérletet követően tovább mélyült. Az önkormányzati törvényt módosító 672–674. számú sürgősségi rendeletek lehetőséget biztosítottak a kormánynak arra, hogy az őrizetbe vett polgármesterek és helyetteseik megüresedett posztjára saját embereit ültesse új választások kiírása helyett, ami mintegy két tucat kurd települést érintett. A sürgősségi rendeletek emellett számos

⁶⁸ A Blank Check. Turkey's Post-Coup Suspension of Safeguards Against Torture, [online], 2016. 10. 24. Forrás: Hrw.org [2017. 04. 08.].

⁶⁹ Georgi GOTEV: Erdoğan says coup was 'gift from God' to reshape country, punish enemies, [online], 2016. 07. 18. Forrás: Euractiv.com [2016. 11. 01.].

⁷⁰ A kritériumokat, amelyek alapján valakinek a Gülen-hálózathoz tartozását megállapították, hivatalosan nem hozták nyilvánosságra. A Velencei Bizottság jelentéstevőjét úgy informálták, hogy a letartóztatások összetett kritériumrendszeren alapulnak. Ok lehet például: pénzügyi hozzájárulás nyújtása az Asya banknak vagy más, a „párhuzamos államhoz” köthető szervezetnek, vezetőség vagy tagság Gülenhez köthető szervezetekben, a ByLock nevű titkosított üzenetküldő-alkalmazás használata. Ezenfelül az elbocsátások alapulhatnak rendőrségi vagy titkosszolgálati jelentéseken, a közösségimédia-kapcsolatok elemzésén, vagy akár azon, hogy valaki Gülenhez köthető iskolába küldte a gyerekeit stb. Turkey – Opinion on Emergency Decree Laws N°s667-676 adopted following the failed coup of 15 July 2016, [online], 2016. 12. 12. Forrás: Venice.coe.int [2017. 04. 07.].

⁷¹ 47,155 people arrested in Gülen probe since coup attempt: Interior minister, [online], 2017. 04. 03. Forrás: Hurriyet-DailyNews.com [2017. 04. 08.]. Az elbocsátások döntő része központi döntés alapján történt, az elküldött dolgozók és betiltott szervezetek, médiumok nevét javarészt a hivatalos közlönyben kihirdetett rendeletek listaformában tartalmazták. A konkrét nevekhez lásd a rendeletek kivonatát októberig egybegyűjtve: Turkey Country Report, [online], 2016. 12. 15. Forrás: Ecoi.net [2017. 04. 07.].

⁷² Purge in Numbers, [online], 2017. 04. 02. Forrás: TurkeyPurge.com [2017. 04. 07.].

⁷³ Robert OLSON: Erdoğan Purge Against Gulenists Could Prove Lucrative, [online], 2016. 10. 27. Forrás: Lobelog.com [2017. 04. 08.].

kurd médiumot zárattak be, alig néhány nappal a tanév megkezdése előtt pedig 11 000 tanárt függesztettek fel a kurd régióban a PKK támogatásának vádjával. 2016. november 4-én a HDP több képviselőjét is letartóztatták, köztük a párt két társelnökét, Selahattin Demirtaşt és Figen Yüksekdağ-t is.⁷⁴

A számokat érdemes egy másik bontásban is sorra vennünk, méghozzá aszerint, hogy hogyan érintik a kemalizmus és a gülenizmus bástyájaként szolgált különböző intézményeket, illetve az egyes hatalmi ágakat. Az oktatási minisztérium által alkalmazottak közül bocsátották el a legtöbb dolgozót, 44 265 embert; emellett elküldtek 7300 egyetemi oktatót-kutatót; bezártak 15 egyetemet, 800 kollégiumot, 1284 iskolát.⁷⁵ Tovább erősítették a fegyveres erők fölötti civil kontrollt is, ahogy arról fentebb már részletesebben is szoltunk. A puccskísérlet követően börtönbe került újabb 7463 katona és 10 732 rendőr. A szólás- és sajtószabadság tovább szűkült. Ennek része az internet-hozzáférés korlátozása, a tiltások célzott alkalmazása is.⁷⁶ A *Committee to Protect Journalists* adatai alapján jelenleg a világon Törökországban ül a legtöbb újságíró börtönben.⁷⁷ A puccskísérlet kezdete óta 149 médium bezárására került sor. Ilyen léghőben érkeztünk el az elnöki rendszer bevezetéséről döntő alkotmánymódosító népszavazás kampányának kezdetéhez. A kormány az igazságszolgáltatásra is jelentős nyomást gyakorolt: 2575 a letartóztatott, illetve 4300 az elbocsátott bírók és ügyészek száma. Mindezek fényében nem meglepő az Európai Bizottság azon megállapítása, hogy az öncenzúra rendkívüli mértékben felerősödött az újságírók mellett a bírók körében is.⁷⁸

Úton az alkotmánymódosítás és az elnöki rendszer felé

Alkotmányos előzmények

A Török Köztársaság jelenleg hatályos alkotmányát⁷⁹ 1982-ben fogadták el, a Kenan Evren tábornok vezetésével 1980. szeptember 12-én végrehajtott puccsot követő katonai uralom időszaka alatt. Az 1982-es alkotmány elődjét szintén egy katonai puccsot követően (1960) fogadták el, 1961-ben. Ergun Özbudun török alkotmányjogász, az Erdoğan miniszterelnök által 2007-ben egy új alkotmány előkészítésével megbízott bizottság vezetője úgy jellemezte az 1982-es alkotmányt, hogy az „tükrözte katonai alapítóinak autoriter, etatista és gyámkodó mentalitását”.⁸⁰ A nyugati körök által az elmúlt évtizedekben sokat kritizált szabályozások jelentős része ebben az alkotmányban gyökerezik, de jóval az AKP hatalomra kerülése

⁷⁴ Constanze LETSCH: 'What about our human rights?': Kurds feel force of Turkey's crackdown, [online], 2016. 10. 06. Forrás: TheGuardian.com [2017. 04. 08.].

⁷⁵ Purge in Numbers: *i. m.*

⁷⁶ Bilge YEŞİL – Efe Kerem SÖZERI – Emad KHAZRAEE: Turkey's Internet Policy after the Coup Attempt: The Emergence of a Distributed Network of Online Suppression and Surveillance, [online], 2017. 02. Forrás: Globalnetpolicy.org [2017. 04. 08.].

⁷⁷ 2016 prison census: 259 journalists jailed worldwide, [online], 2016. 12. 01. Forrás: Cpj.org [2017. 04. 09.]. A Turkey Purge szerint a letartóztatott újságírók száma eléri a 231-et.

⁷⁸ Turkey 2016 Report, [online], 2016. 11. 09., 64. o. Forrás: Europa.eu [2017. 04. 09.].

⁷⁹ Az 1982-es alkotmány szövege angolul: Constitution of the Republic of Turkey, [online], 1982. Forrás: Tbmm.gov.tr [2017. 04. 05.].

⁸⁰ Ergun ÖZBUDUN: Turkey's Search for a New Constitution, [online], *Insight Turkey*, 14. évf., 2012/1, 39–55. o., 39. o.

előtről származik a kiterjesztő értelmezése miatt sokat vitatott terrorellenes törvény is. Az 1982-es alkotmány módosítása a politikai pártok és civil szervezetek részéről hamar komoly igényként jelent meg: 1987 óta közel hússzor módosították. Egy teljesen új alkotmány demokratikus úton történő elfogadásához azonban soha nem volt meg a szükséges társadalmi konszenzus Törökországban, részben azért, mert az alkotmány teljes újírása a Török Köztársaság alapvető identitásával összefüggő kérdéseket érint. Az AKP a 2007-es választási győzelmét követően jelentette be, hogy megkezdi egy új alkotmány kidolgozásának előkészítését, majd ezt az ígéretet a 2011-es választásokat követően is megismételte, s jöllehet az egyeztetések széles körben valóban megkezdődtek, az évek során ebben nem sikerült előre lépni.

A 2017. április 16-án népszavazásra bocsátott módosítás tervezet így továbbra is az 1982-es alkotmányt vette alapul, a 18 pontból álló javaslatcsomag legfőbb célja pedig az elnöki rendszer bevezetése Törökországban. A kormányforma megváltoztatásának igénye nem előzmény nélküli. A parlamentáris berendezkedéstől az elnöki rendszer felé történő első komolyabb elmozdulásnak a 2007-es alkotmánymódosítás tekinthető, melynek során megszavazták a köztársasági elnök közvetlen választását. Erdoğan, aki már akkor sem titkolta, hogy második miniszterelnöki ciklusát követően az elnöki székben szeretné magát látni, 2014-ben Törökország történetének első közvetlenül megválasztott elnöke lett. Bár az alkotmány értelmében az elnök szerepe ekkor még csak szimbolikus volt, Erdoğan az abszolút többséggel kormányzó AKP teljes támogatásával a háta mögött a gyakorlatban már 2014-től egyfajta (fél)elnöki rendszert hozott létre – ezt a de facto helyzetet kívánta a népszavazással de jure is megerősíteni és konszolidálni.

Annak ellenére, hogy a kormánypárt szerint egy erős elnöki pozíció sokkal jobban illeszkedne a török politikai hagyományba, a török társadalom többsége nem támogatta egyértelműen az elnöki rendszer bevezetését. Elemzők szerint abban, hogy a 2015. júniusi választásokat követően az AKP – 2002 óta első alkalommal, igaz, csak átmenetileg, a november 1-jei előrehozott választásokig – elveszítette a parlamentben az abszolút többséget, komoly szerepe volt annak, hogy az elnöki rendszer bevezetését az AKP 2015. júniusi választási kampányának középpontjába állította. Ahogyan azonban a Kadir Has egyetem által 2015 decemberében készített felmérés⁸¹ is mutatja, 2015-ben a török lakosság mindössze 22,1%-a támogatta egy elnöki rendszert, 68,9%-uk a parlamentáris demokráciát jelölte meg preferenciaként. A 2016-os év azonban számos olyan eseményt hozott magával, ami megnövelte Erdoğan támogatóinak számát és csökkentette azokét, akik nyíltan ki mertek állni vele szemben.

A parlament és a választópolgárok támogatásának megszerzése

A török jogi szabályozás szerint az alkotmány módosításához az 550 fős parlamentben 367 képviselő szavazatára van szükség, ekkor a módosítás automatikusan hatályba lép. 330 szavazattal azonban már lehetőség van népszavazásra bocsátani az alkotmánymódosítást. A 2015. november 1-jei választásokat⁸² követően az AKP „mindössze” 317 hellyel

⁸¹ Survey of Social-Political Trends in Turkey, [online], 2016. 01. 12. Forrás: Khas.edu.tr [2017. 04. 07.]

⁸² EGERESI Zoltán: Vissza a kormánykerékhez: előrehozott választás Törökországban: *i. m.*

rendelkezett a török törvényhozásban, ami azt jelentette, hogy szüksége volt legalább még egy párt támogatására a sikerhez.

Erdoğan erővel és engedményekkel is próbálta meggyőzni elsősorban a két kisebb pártot, a 40 parlamenti hellyel rendelkező MHP-t és az 59 szavazatot birtokló kurd HDP-t, hogy támogassák az elnöki rendszer bevezetésére irányuló terveiben, sokáig sikertelenül.⁸³ Végül az MHP vezetője, Devlet Bahçeli a puccskísérletet követően egyre érezhetőbben, majd 2016 októberétől nyíltan is kiállt – ha nem is az elnöki rendszer bevezetése, de – egy referendum megtartása mellett. Bahçeli azzal indokolta a döntést, hogy fel kell oldani a jelenlegi alkotmányos ellentmondást a de facto és a de jure helyzet között.⁸⁴ Bár a háttérben meghúzódó politikai alku részleteiről nem tudunk, elemzők mindenesetre már a puccskísérlet előtt egy „elnökséget az elnökségért” típusú alku lehetőségéről beszéltek, amelynek részeként az MHP gyenge választási teljesítménye miatt meggyengült pártvezető, Bahçeli Erdoğan elnöki ambícióinak elősegítésével megtarthatná az MHP elnöki székét.⁸⁵

Az alkotmánymódosítás tervezetét az AKP az MHP támogatásával 2016. december 10-én nyújtotta be a parlament elé, a szöveg vitáját pedig 2017. január 9-én kezdték meg. A parlamenti vitára tehát a rendkívüli állapot ideje alatt került sor, komoly feszültségek közepette. A képviselők mentelmi jogának májusi felfüggesztése következtében számos ellenzéki képviselő nem lehetett jelen a törvényhozásban. A vita ideje alatt a parlamenti képviselők között fizikai atrocitásokra is sor került. A parlament végül január 21-én 339 igen szavazattal, 142 ellenében fogadta el a benyújtott alkotmánymódosítási javaslatcsoomag összes pontját. Az elnök február 10-én írta alá a döntést, a népszavazást pedig 2017. április 16-ra írták ki.

„Török stílusú” elnöki rendszer⁸⁶

A 18 pontból álló módosítási csomag széleskörű reformot tervez megvalósítani: közel 50 alkotmányos rendelkezést módosít és további 21-et helyez hatályon kívül. Bár az 1982-es alkotmány átalakítására irányuló szándékot nemzetközi szervezetek üdvözölték, a konkrét módosításokat azonban számos kritika érte. A következőkben a Velencei Bizottság 2017. márciusi jelentése⁸⁷ alapján tekintjük át a török alkotmányt érintő legfontosabb változásokat.

A Velencei Bizottság hivatkozott dokumentumában kiemeli: „egy olyan elnöki rendszert vezetnének be Törökországban, amelyből hiányoznak a szükséges fékek és ellen-

⁸³ A HDP meggyőzésének folyamatáról az AKP szélesebb kurdpolitikájának részeként bővebben lásd: PÉNZVÁLTÓ Nikolett: Délkelet-Törökország újra lángol: *i. m.*

⁸⁴ Merve AYDOĞAN: AK Party government, opposition MHP support referendum on presidential system, [online], 2016. 10. 18. Forrás: Dailysabah.com [2017. 04. 07.].

⁸⁵ Mustafa AKYOL: How a Turkish opposition party turned pro-Erdoğan, [online], 2016. 05. 20. Forrás: Al-Monitor.com [2016. 05. 20.].

⁸⁶ A török politikai vezetés szóhasználatára, lásd például: Erdoğan insists on Turkish-style presidential system, [online], 2015. 02. 27. Forrás: YeniSafak.com [2017. 04. 07.].

⁸⁷ Turkey – Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017, adopted by the Venice Commission at its 110th Plenary Session, [online], 2017. 03. 13. Forrás: Venice.coe.int [2017. 04. 07.].

súlyok, amelyek arra hivatottak, hogy megvédjék az autoriter rendszerré alakulástól”.⁸⁸ A jelentés felhívja a figyelmet az időzítésre is. „Ezen túlmenően az időzítés a legszerencsétlenebb, és önmagában okot ad aggodalomra: a jelenlegi rendkívüli állapot nem biztosít megfelelő demokratikus körülményeket egy alkotmányos népszavazáshoz.”

A tervezett módosítás jelentős mértékben kiterjeszti az elnök – de jure jelenleg szimbolikus, de facto viszont széles – jogkörét. Az elnök továbbra is kizárólag közvetlen választások útján, meghatározott időre kerülhet hatalomra, ami a demokrácia egy fontos eleme, jogkörének kiterjesztése azonban azzal jár, hogy demokratikus elszámoltathatósága lényegében csak és kizárólag az ötévenkénti választásokon valósulhat meg. Nem lehet a parlamentben interpellálni, s megszűnik a bizalmatlansági indítvány intézménye is – az elnök kizárólag a sokkal bonyolultabb és alapvetően büncselekmény elkövetése esetén alkalmazandó, úgynevezett *impeachment* eljárás segítségével lesz kényszeríthető távozásra. A megválasztott elnök a módosítás értelmében egyszer választható újra (101. cikk).

A miniszterelnöki poszt megszűnik, a végrehajtó hatalom fejévé az elnök válik, aki így egyszerre kormány- és államfő is (104. cikk). Az elnök nevezi ki az alelnököket és minisztereket, és ő dönti el, hányat (106. cikk). Az alelnök az elnök akadályoztatása esetén bizonyos esetekben átmenetileg gyakorolhatja az elnök jogköreit, ami abból a szempontból vet fel aggályokat, hogy az alelnököt nem az emberek, vagy az általuk hatalomba helyezett parlament választja meg. Az alelnök(ök) és a miniszterek politikailag csak az elnöknek tartoznak elszámolással, a parlamentben mindössze írásbeli kérdéseket lehet intézni hozzájuk. Az alelnök(ök) és miniszterek mellett az elnök nevezi ki és váltja le a „magas beosztású állami tisztviselőket” (104. cikk), ezeket a pozíciókat azonban a módosított alkotmány a jelenlegivel szemben nem konkretizálja, ami szintén rendkívül kiterjesztő értelmezésre is lehetőséget adhat.

A Török Nagy Nemzetgyűlés (*Türkiye Büyük Millet Meclisi – TBMM*) tagjainak száma a jelenlegi 550-ről 600-ra nő, a választhatóság korhatára pedig a jelenlegi 25 évről 18 évre csökken. A parlamenti választásokat a jövőben egy időben tartják az elnökválasztással, a következőt 2019. november 3-án (77. cikk). Ez a gyakorlatban azt eredményezi a Velencei Bizottság szakértői szerint, hogy nagy valószínűséggel a mindenkori legerősebb – kormányalakító – párt adhatja az államfőt is. Az erős államfői pozícióhoz tehát egy, az elnököt támogató parlamenti (többségi) jelenlét is társulhat, tovább erősítve az államfő pozícióját. A török illetékesek ennek szükségességét azzal indokolják, hogy így elkerülhetők az összeütközések a parlament és az elnök között. Az elnöknek joga van bármikor, bármilyen okból felosztatni a parlamentet, de a parlament is bármikor feloszthatja önmagát 3/5-ös többséggel. Mindkét esetben automatikusan új választást kell kiírni mind a parlamenti helyek, mind az elnöki poszt betöltésére.

A hatalmi ágak összefonódását tovább erősíti, a semleges, pártatlan államelnök képét pedig megkérdőjelezi az a rendelkezés, amely szerint az elnök a jövőben tagja maradhatna politikai pártnak. Ez a rendelkezés azonnal hatályba lépett, szemben a többi módosítással, amelyek csak a 2019-es választásoktól lesznek hatályosak.

⁸⁸ Uo., 29.

Jóllehet az elnöknek törvénykezdeményezési joga ugyan nincs, de a 104. cikk tervezett módosítása alapján „elnöki rendeleteket hozhat a végrehajtó hatalomhoz kapcsolódó ügyekben”. Ez a megfogalmazás ismét meglehetősen homályos. Egyfajta garanciaként szolgálhat ugyanakkor az a kitétel, amely szerint az elnöki rendeletek nem írhatnak felül törvényeket, illetve nem szülehetnek rendeletek azokon a területeken, amelyeket az alkotmány szerint törvényeknek kell szabályozni. A Velencei Bizottság ugyanakkor aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy az Alkotmánybíróság számára nem biztosított az a kifejezett hatalom, hogy törvény és rendelet esetleges összeütközése esetén döntsön.

Az elnök „határozza meg a nemzeti biztonsági politikákat”, dönt a fegyveres erők alkalmazásáról, valamint rendkívüli állapot kihirdetéséről. A módosított alkotmány mindössze egyetlen fajta rendkívüli állapotot határoz meg, ami ugyanúgy alkalmazandó például háború és kiterjedt külső vagy belső eredetű, az ország és a nemzet oszthatatlan egységét, valamint az alkotmányos rendet vagy az alapvető jogokat és szabadságokat, illetve a közrendet fenyegető erőszakos cselekmények esetén, mint természeti katasztrófa vagy súlyos gazdasági válság esetében (119. cikk).

A központi költségvetést is az elnök készíti elő és nyújtja be elfogadásra a parlamentnek (161. cikk). Ha a törvényhozásnak valamilyen okból nem sikerül (időben) elfogadnia a tervezetet, az elnöknek lehetősége van az előző éves (korrigált) költségvetés alkalmazására. A Velencei Bizottság szerint ez egy újabb, az elnökkel szembeni ellensúlyt iktat ki. A török hatóságok szerint ugyanakkor a parlamentnek bármikor – így akkor is, ha például elfogadhatatlannak ítéli a költségvetést – megvan a lehetősége arra, hogy feloszlassa magát, ezzel új elnökválasztást is írjon ki.

Ami az igazságszolgáltatást érinti, az Alkotmánybíróság létszáma (a Legfelsőbb Katonai Fellebbviteli Bíróság és a Legfelsőbb Katonai Közigazgatási Bíróság megszűnése miatt, amelyeknek a képviselői tagjai voltak az AB-nak) 17-ről 15 főre csökken. A VB szerint aggodalomra adnak okot a bírókat és ügyészeket érintő kinevezési, előléptetési kérdésekről döntő, illetve fegyelmi ügyekben eljáró Bírák és Ügyészek Felsőbb Tanácsát (HSYK) érintő módosítások is. A HSYK tagjai közül eddig 22-ből 3-at nevezett ki az elnök, az alkotmánymódosítástól kezdve azonban a 13-ból 4-et fog, illetve a szintén AB-tag igazságügyi miniszterrel és államtitkárral együtt már 6-ot, azaz az Alkotmánybíróság tagjainak majdnem a felét. A fennmaradó 7 tagot a módosítás értelmében a parlament választja, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy az AKP képes ellenőrzést gyakorolni a testület egésze felett, így a bírák és ügyészek karrierje fölött, ami komolyan megkérdőjelezi az igazságszolgáltatás függetlenségét.

A kampány

2017. február 16-án hivatalosan is kezdetét vette a kampány. Erdoğan ezúttal igazi lehetőséget kapott arra, hogy sikeresen keresztülvigye az elnöki rendszert, hiszen a 2016. júliusi puccskíséret rendkívüli mértékben megnövelte támogatottságát: a MetroPoll felmérése szerint egyik hónapról a másikra 21%-kal nőtt az elnök népszerűsége (67,6%-ra).⁸⁹

⁸⁹ Erdoğan approval rating soars after coup bid, [online], 2016. 08. 11. Forrás: News24.com [2017. 04. 07.].

A felmérésekből azonban látni lehetett, hogy a népszavazás eredménye ezzel együtt is szoros lesz: a különböző török közvélemény-kutató szervezetek mérései még április közepén is fej-fej melletti eredményekről számoltak be.⁹⁰

A népszavazást megelőző két hónapot alapvetően az igen-kampány fölénye jellemezte. A korábbi választásokhoz hasonlóan a miniszterelnök, az államfő és az AKP is sokkal nagyobb médiafelületet kapott, mint az ellenzéki pártok, különösen pedig a „nem” melletti kampány. Az államfő és a miniszterelnök a voksolást megelőző hetekben sorra tartotta nagygyűléseit az egész ország területén, amelyekről az állami televízió mellett szorgosan beszámolt a kormányközeli média is. Az EBESZ által vizsgált csatornák összességében a televíziós adásidő 76%-át szentelték az „igen”-nek.⁹¹

A kampány hangvétele egyértelműen a korábbi évek eseményeire reflektált: az országnak szüksége van egy erős hatalomra a külső és belső ellenfelekkel szemben, az alkotmánymódosítást követően pedig egy erős végrehajtó hatalom képes lesz megvédeni az országot, elhozza a stabilitást, és véget vet a terrornak. Az igenpártiak által használt szlogenek egyértelműen a nemzeti érzelmekre apelláltak, s a klasszikus *rally around the flag* taktikát alkalmazták: a fenyegetések ellenében a szavazótábor felsorakoztatása egy közös célért, ami jelen esetben az elnöki rendszer bevezetése volt. Az „Egy nemzet, egy állam, egy zászló, egy haza” (*Tek millet, tek devlet, tek bayrak, tek vatan*), a „Mindörökké nemzet, döntésünk igen” (*Daima millet, kararımız evet*) jelszavak pontosan ezt fejezték ki. A miniszterelnök és az államfő kampánybeszédei hasonló koreográfiát követtek: érintették korábbi török politikusok elnöki rendszerről szóló elmékedéseit, a belső ellenfelek körét (FETÖ, PKK), a júliusi puccskísérletet és az akkor kibontakozott nemzeti ellenállást, kritizálták az Európai Uniót és az ellenzéket. Az alkotmánymódosításról korlátozottabban esett szó: itt elsősorban a választhatóság korhatárának csökkentését és a képviselők létszámának növelését emelték ki, továbbá kritizálták az ellenzék „túlzásait” vagy „hazugságait” a módosítás következményeit illetően.

Szintén a nacionalista érzelmek felkorbácsolását szolgálta a nyugat-európai kampány erőltetése, különösen a török politikusok hollandiai útjai miatti konfliktusvállalás.⁹² Mevlüt Çavuşoğlu török külügyminiszter és Fatma Betül Sayan Kaya családügyi miniszter hollandiai utazásának megtiltása⁹³ magában a nyugat-európai országban is több ezer törököt vitt az utcára, a feldühödött tömeget oszlató rendőri beavatkozás képei pedig bejárták a török médiát. A konfliktus emellett újabb esélyt szolgáltatott az EU kritizálására és a „menekült-kártya” elővételére.⁹⁴

⁹⁰ Néhány török közvélemény-kutató márciusi eredményei (igen = támogatják az elnöki rendszert): ORC: 57,2% igen, 42,8% nem; Avrasya: 42,4% igen, 57,5% nem; MAK: 52% igen, 48% nem; Konsensus: 48,8% igen, 51,2% nem; SONAR: 49% igen, 51% nem; Gezici: 43,7% igen, 45,7% nem, 10,6 bizonytalan; Politics: 46,2% igen, 36,8% nem, 16,9% bizonytalan. Referandumla Az Bir Süre Kala 12 Anket Sonucu!, [online], 2017. 03. 31. Forrás: Sonsecimanketi.com [2017. 04. 07.] Érdemes megjegyezni, hogy 2015. február óta az ORC és a MAK mindig igent, a Gezici és az AKAM mindig nemet mért többségnek.

⁹¹ OSCE: Statement of Preliminary Findings and Conclusions, [online], 2017. 04. 17., 11. o. Forrás: Osce.org [2017. 04. 17.].

⁹² A török miniszterek kampányának megtiltásával kirobbant botrányból a március 15-i választásra készülő holland kormánypárt is profitált: a diplomáciai incidens előtti – a választás előtt pár nappal készített – mérésekhez képest a kormánypárt jobban szerepelt, s míg korábbi számok nagyjából hasonló támogatottságot mutattak a Geert Wilders vezette Szabadságpárt és Mark Rutte Néppárt a Szabadságért között, végül Ruttetéék érdemben tudták növelni a szavazataikat.

⁹³ Son dakika: Bakan Kaya Hollanda'daki skandalı anlattı, [online], 2017. 03. 15. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 18.].

⁹⁴ Erdoğan: AB müzakereleri için referandum yapabiliriz, [online], 2017. 03. 25. Forrás: BBC.com [2017. 04. 18.].

Az igen-kampányt egyértelműen az AKP (és az államfő) dominálta, a módosítások parlamenti elfogadásában nélkülözhetetlen szerepet játszó Devlet Bahçeli kevésbé volt látható, s országjárása is inkább csak az MHP bázisának szolgáló néhány városra szorítkozott.⁹⁵ A párton belüli komoly megosztottság, illetve pártszakadás miatt a nemzeti radikálisok „igen” melletti mozgósítására volt a legkisebb esély, ami a népszavazás előzetes eredményein meg is mutatkozott.

A „nem” melletti kampány főszereplője a Köztársasági Néppárt volt, a szintén „nem” mellett korteskedő HDP a letartóztatások és a délkeleti biztonsági helyzet miatt alig volt látható. Ráadásul kampánydaluk kurd verzióját, amely a törvényeknek megfelelően kurdul és törökül is elérhető volt, április 5-én betiltották.⁹⁶ Nagy tömegrendezvényt önállóan csak a hagyományos nevruz napi gyűlésen rendezhettek Diyarbakirban, amelyre több tízezer látogattak el, s ahol egyértelműen állást foglaltak a „nem” mellett.⁹⁷ Az MHP Meral Akşener vezette „nem” melletti kampányoló szárnya is állandó akadályoztatásnak volt kitéve.

A népszavazás eredménye

A népszavazás előzetes eredménye szerint az igenek győztek a voksok 51,4%-ának megszerzésével, azaz közel 1,4 millió szavazattal. Noha az igenpárti kampányban részt vevők nagy győzelemként értékelték az eredményt, s a török államfő is úgy látta, hogy a szerény győzelem mértéke nem számít, a fontos, hogy győztek, nemzetközi megfigyelők a kampány kiegyensúlyozatlanságát állapították meg, ami nem felel meg az Európa Tanács normáinak, s kritizálták a Felső Választási Bizottság (YSK) azon döntését, miszerint elfogadta a nem lepecsételt szavazólapokat is, amivel visszavont egy fontos biztosítékot.⁹⁸ Az ellenzéki pártok mintegy 2,5 millió pecsét nélküli szavazatról beszélnek, ami elég nagy mennyiség ahhoz, hogy megváltoztassa a szavazás végkimenetelét. A CHP, a HDP, a Vatan Partisi, illetve több száz magánszemély fordult a YSK-hoz választási csalás panaszával. A szervezet végül április 19-én hozott döntést: nem számolják újra a szavazatokat, mivel nem találtak kivetnivalót a procedurális szabályok hirtelen megváltoztatásában.⁹⁹

A népszavazás eredménye ellen több tüntetés is volt országszerte, ezek azonban pár száz vagy pár ezer embernél többet nem tudtak mozgósítani. A kormánypárt is az érvényben lévő eredménynek megfelelően folytatta munkáját: az alkotmánymódosítás kihirdetése után rögtön kezdeményezik, hogy Recep Tayyip Erdoğan – felvéve párttagságát – újra elfoglalja a pártelnöki széket, amely májusban meg is történhet.¹⁰⁰

A népszavazás eredményeit érdemes a legutóbbi, a 2015. júniusi és novemberi parlamenti választásokkal összevetni. Az „igen”-ek mellett a kormánypárt és a nemzeti radikális oldal két pártja, az MHP és a BDP sorakozott fel. Velük szemben a két meghatározó, parlamenti jelenléttel rendelkező CHP és a HDP adta a nem-kampány másik pólusát, amelyhez

⁹⁵ Devlet Bahçeli'nin 'az mitinginin' sırrı, [online], 2017. 04. 13. Forrás: Sozcu.com.tr [2017. 04. 18.].

⁹⁶ HDP'nin referandum şarkısı yasaklandı, [online], 2017. 04. 05. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 18.].

⁹⁷ Diyarbakır'daki Nevruz kutlamasında ‚Hayır’ ve barış çağrısı, [online], 2017. 03. 21. Forrás: BBC.com [2017. 04. 18.].

⁹⁸ OSCE: Statement of Preliminary Findings and Conclusions: *i. m.*

⁹⁹ YSK'nın red kararı sonrası protestolar: İstanbul'da 19 gözaltı, [online], 2017. 04. 20. Forrás: BBC.com [2017. 04. 20.].

¹⁰⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan, nisanda parti üyesi mayısta genel başkan, [online], 2017. 04. 19. Forrás: Ahaber.com.tr [2017. 04. 20.].

a többi kis baloldali, iszlamista (*Saadet Partisi*) párt is csatlakozott. A 2015-ös választások tekintetében viszont az igazán nagy súlyt a négy párt szavazótáborra jelentette.

2. táblázat: Az utóbbi évek török választásai és az április 16-i népszavazás eredményei (százalékban)

Pártok	2015. június 7.	2015. november 1.	2017. április 16.	
AKP	40,87	49,48	51,4	Igen
MHP	16,29	11,90		
CHP	24,95	25,31	48,6	Nem
HDP	13,12	10,75		
Egyéb	4,77	2,56		

Forrás: YSK

A 2015-ös választásokon az AKP és az MHP a szavazatok 57,16, illetve 61,38%-át szerezte meg, míg a CHP és a HDP ezzel szemben a 38,07 és 36,06%-át. Ezeknek a népszavazás eredményére vetítéséből megállapítható, hogy az AKP és az MHP szavazótáborra sokkal megosztottabb volt, és a kormányzati várakozásokkal ellentétben, amelyek 60% környékére várták a végeredményt, kevesebben adták voksukat az alkotmánymódosításra. Ebben közrejátszott, hogy az MHP vezetése is megosztott volt, a 2016 végén a pártból kizárt Meral Akşener által vezetett renegát csoport ugyan jóval korlátozottabb médiafigyelmet kapva, de állhatatosan kampányolt a „nem”-ek mellett. A radikális párt történelmének egyik legnagyobb törését élte át, s noha a pártvezető Bahçeli jelentős sikerként értékelte a népszavazás eredményét.

A kormány számára elgondolkodtató eredményként az eddig szilárd AKP-háttérnek számító Isztambulban és Ankarában nem sikerült győzelmet aratni: mindkét városban, ha kevéssel is, de a „nem” szavazatok győztek. Ugyanígy a „nem”-ek kerültek többségbe a kurdok által lakott délkelet- és kelet-törökországi megyékben is, ami az utóbbi két év harci eseményei, a gyenge nem-kampány és a HDP (helyi) vezetőinek letartóztatása mellett figyelemre méltó eredmény: néhány tartományt leszámítva ugyanis a HDP meg tudta őrizni korábbi eredményét. Erdoğan úgy nyilatkozott, hogy a választás éjszakáján a keleti megyéken gondolkodott: az „igen”-ek megközelítőleg 10%-kal értek el többet, mint korábban az AKP, tehát a kurd politikai mozgalom szétzilálására tett törekvések sikeresnek tekinthetők.

A külföldről érkező szavazatok eredménye is a várakozások alatt maradt, igaz, a kampány miatt a nagy török közösségeknek otthont adó európai országokkal kialakult vita mind a diaszpóra, mind a hazai választók részvételi arányára pozitívan hathatott. A mintegy 3 millió külföldön élő választóból mintegy 1,4 millió fő (47,7%) járult az urnák elé. Ez az arány magasabb az előző választásokhoz képest (a diaszpóra hagyományosan kevésbé mozgósítható), azonban nem perdöntő. Németországban mintegy 6 százalékponttal voksoltak többen, mint 2015-ben, Hollandiában viszont kevesebben mentek el szavazni. Elmondható, hogy a diaszpóratörökség legalább fele nem érdeklődik különösebben az anyaországi események iránt. Az aktívak közül viszont az „igen” szavazatok győztek 59,46%-kal. Jellemzően azokban a nyugat-európai országokban sikerült győzelmet aratni, ahol nagyobb létszámú török közösség van, amelyek körében nagy az AKP befolyása

(az Európai Demokratikus Törökök Uniója vagy a hitélet kormányzati megszervezése miatt). Az eredmény összefügg a diaszpóráközösségek társadalmi összetételével is: ezek jellemzően az 1960-as évektől kezdtek kialakulni a képzetlen anatóliai munkások beáramlásával (*gurbetçiler*), akik Törökországban is főleg az AKP-t támogatják. Végezetül befolyásolta a törökséget a nyugat-európai közbeszéd jobbra tolódása, amely a későbbiekben megnehezítheti az integrációs folyamatokat, s mobilizálhatja a nacionalista retorika mellett a török diaszpóráját.

3. táblázat: Népszavazás és az előző választás eredménye néhány országban (százalék)

	2015. 11. 01.		Részvétel	2017. 04. 16.		Részvétel
	AKP + MHP	CHP + HDP		Igen	Nem	
Összes külföldi	56,21 + 7,12	16,37 + 18,19	41,5	59,46	40,54	47
Ausztria	69 + 6,3	9,8 + 13	40,62	73,23	26,77	47,68
Belgium	69,4 + 7,4	10 + 11,3	42	74,98	25,02	53,04
Egyesült Államok	20 + 5,7	49,3 + 22,3	26,69	16,2	83,8	32,9
Franciaország	58,4 + 5,3	8,6 + 25,8	44,95	64,85	35,15	43,75
Hollandia	69,7 + 9,1	11,7 + 7,9	46,6	70,94	29,06	40,41
Magyarország	32,9 + 8,2	35,6 + 21,3	37,87	25,75	74,25	47,18
Németország	59,7 + 7,47	14,79 + 15,93	40,79	63,07	46,93	46,2

Forrás: YSK

Vagyis nagyjából a papírforma érvényesült, az „igen”-ek győzelmében nincs semmi meglepő. Ugyanakkor a nyugat-európai reakciók (Ausztria igyekevése a kettős állampolgárok büntetését illetően)¹⁰¹ csak tovább mérgezik az EU–török kapcsolatokat.

Ami ezután következik

Az alkotmánymódosítás szoros eredménye egy rendkívül polarizált Törökországot mutat, komoly feszültségekkel, amelyet az utóbbi két év viharos eseményei megviseltek (így a terrorellenes harc, a komoly veszteséget okozó háború Délkelet-Törökországban, a puccskísérlet és a jelenleg is tartó letartóztatási hullám). A konszolidációhoz vélhetően hosszú időre lesz szükség, s ez eleve nehézségekbe fog ütközni: a társadalom AKP-ellenes része egyre elkeseredettebben nézi az évek óta folyó hatalmi transzformációt, noha a kiépített hatalmi hegemoniával szemben nem igazán tud fellépni. A 2019 novemberéig tartó időszak a törésvonalak elmélyülésével és egy rendkívül elkeseredett kampányidőszakkal fog zárulni.

Ugyanakkor a változások későbbi életbelépésével a feszültségek és a napi politikai realitások kevésbé változnak: parlamenti többségére támaszkodva, hatáskörét de facto átlépve Recep Tayyip Erdoğan már évek óta az ország teljhatalmú uraként irányítja az államot.

¹⁰¹ Austria threatens crackdown on illegal dual citizenship holders after Turkey vote, [online], 2017. 04. 20. Forrás: Euractiv.com [2017. 04. 21.].

A módosítás ebből a szempontból inkább azt a lehetőséget veszi el, hogy ez belátható időn belül változzon.

A népszavazás meglehetősen vegyes nemzetközi fogadtatásban részesült – míg a kormány- és államfők egy része üdvözölte az eredményt,¹⁰² addig például Kati Piri, az Európai Parlament Törökország-ügyi jelentéstevője úgy fogalmazott, hogy „a mai nap minden törökországi demokrata számára szomorú”.¹⁰³ Erdoğan hatalma ugyanakkor a megosztottság ellenére biztosnak tűnik, ezért mind az Európai Uniónak, mind a többi hatalomnak továbbra is vele kell tárgyalnia.

A török államfő elégedett lehet az eredménnyel, s a nagy belpolitikai célkitűzés elérése után újabb, a következő két év politikai közbeszédét meghatározó ügyeket kell találnia. A választási kampány során hangsúlyozott halálbüntetés kérdése és az EU-val amúgy is elhalni látszó csatlakozási tárgyalások újragondolása kézenfekvő választásnak tűnik. A cél a népszavazáson megszerzett 51%-nak a folyamatos egyben tartása. Ahogyan 2014-ben elég volt a szavazatok 51%-ának a megszerzése ahhoz, hogy az elnökválasztás első fordulójában legyőzze ellenfeleit, úgy elég lesz 2019 őszén is.

Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy Törökország és az Európai Unió kapcsolata az erősödő török autoriter tendenciák és a mindkét oldalon tapasztalható, esetenként kifejezetten ellenséges retorika ellenére sem fog megszakadni. Noha a csatlakozási tárgyalások területén előrelépés nem várható, a kétoldalú kapcsolat változatlan stratégiai kerete mellett a felek várhatóan az olyan közös érdekekre fognak koncentrálni, mint a terrorizmus elleni fellépés, illetve a gazdasági együttműködés, amelynek részeként ki kell emelnünk az 1996-ban hatályba lépett vámuniós megállapodás tervezett modernizálását. A török–EU viszony várhatóan egyre inkább tranzakcionálisabbá válik, az EU Ankarával kapcsolatos hozzáállását pedig a transzformációra irányuló törekvés helyett sokkal inkább a szervezet új Globális Stratégiájában¹⁰⁴ is lefektetett „elveken alapuló pragmatizmus” (*principled pragmatism*) irányítja majd.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 2016 prison census: 259 journalists jailed worldwide, [online], 2016. 12. 01. Forrás: Cpj.org [2017. 04. 09.]
- 27 Nisan Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması, [online], 2007. 04. 27. Forrás: Archive.tsk.tr [2017. 04. 18.]
- 28 Şubat davasında son durum, [online], 2016. 08. 08. Forrás: Aljazeera.com.tr [2016. 04. 19.]
- 47,155 people arrested in Gülen probe since coup attempt: Interior minister, [online], 2017. 04. 03. Forrás: HurriyetDailyNews.com [2017. 04. 08.]
- 6 Mayıs 2014 tarihli Mahalli İdareler Genel Seçim, [online], 2014. 05. 26. Forrás: Resmigazete.gov.tr [2017. 03. 14.]

¹⁰² World leaders congratulate Erdogan on referendum win, [online], 2017. 04. 16. Forrás: Aa.com [2017. 04. 20.]

¹⁰³ Avrupa Parlamentosu: Türkiye'deki bütün demokratlar için üzücü bir gün, [online], 2017. 04. 16. Forrás: Birgun.net [2017. 04. 22.].

¹⁰⁴ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, [online], 2016. 06. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 04. 18.]. A stratégiáról bővebben lásd MOLNÁR Anna: Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája, [online], SVKK *Elemzések*, 2016/9.

- AKYOL, Mustafa: How a Turkish opposition party turned pro-Erdoğan, [online], 2016. 05. 20. Forrás: Al-Monitor.com [2016. 05. 20.]
- ALTUNIŞIK, Meliha B. – MARTIN, Lenore G.: Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP, *Turkish Studies*, 2011/4, 569–587. o.
- Anayasa Mahkemesinin 2 üyesi gözaltına alındı, [online], 2016. 07. 16. Forrás: Aa.com.tr [2017. 04. 02.]
- Austria threatens crackdown on illegal dual citizenship holders after Turkey vote, [online], 2017. 04. 20. Forrás: Euractiv.com [2017. 04. 21.]
- Avrupa Parlamentosu: Türkiyedeki bütün demokratlar için üzücü bir gün, [online], 2017. 04. 16. Forrás: Birgun.net [2017. 04. 22.]
- AYDOĞAN, Merve: AK Party government, opposition MHP support referendum on presidential system, [online], 2016. 10. 18. Forrás: Dailysabah.com [2017. 04. 07.]
- AYTAÇ, Erdem S.: Distributive politics in a multiparty system the conditional cash transfer program in Turkey, *Comparative Political Studies*, 2014/9, 1211–1237. o.
- BAŞKAN, Birol: Turkey's Islamists: Accidental democrats, *Review of Middle East Studies*, 2015/1, 38–47. o. Constitution of the Republic of Turkey, [online], 1982. Forrás: Tbbm.gov.tr [2017. 04. 05.]
- CORNELL, Svante E.: The Islamization of Turkey: Erdoğan's Education Reforms, [online], 2015. 09. 02. Forrás: Turkeyanalyst.org [2017. 04. 14.]
- CORNELL, Svante E.: The Rise of Diyanet: the Politicization of Turkey's Directorate of Religious Affairs, [online], 2015. 10. 09. Forrás: Turkeyanalyst.org [2017. 04. 14.]
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, nisanda parti üyesi mayısta genel başkan, [online], 2017. 04. 19. Forrás: Ahaber.com.tr [2017. 04. 20.]
- Devlet Bahçeli'nin 'az mitinginin' sırrı, [online], 2017. 04. 13. Forrás: Sozcu.com.tr [2017. 04. 18.]
- Diyarbakır'daki Nevruz kutlamasında 'Hayır' ve barış çağrısı, [online], 2017. 03. 21. Forrás: BBC.com [2017. 04. 18.]
- Doğan 940 milyona anlaştı 5 milyarlık borcunu sildi, [online], 2011. 05. 18. Forrás: Haberturk.com [2017. 03. 18.]
- Early Parliamentary Elections 1 November 2015 Final Report, [online], 2016. 01. 26. Forrás: Osce.org [2017. 04. 11.]
- EGERESİ Zoltán: Korrupciós botrány Törökországban, *MKI Elemzések*, 2014/01. Magyar Külügyi Intézet, 2014.
- EGERESİ Zoltán: Törökországi zavargások, [online], 2013. Forrás: Kki.gov.hu [2016. 11. 02.]
- EGERESİ Zoltán: Vissza a kormánykerékhez: előrehozott választás Törökországban, [online], 2015. 12. 03. Forrás: Kki.gov.hu [2017. 04. 07.]
- ERALP, Atilla – TORUN, Zerrin: Europe as Seen from Turkey: From a Strategic Goal to an Instrumental Partnership?, *Perspectives*, 2012/2, 83–101. o.
- Erdoğan insists on Turkish-style presidential system, [online], 2015. 02. 27. Forrás: YeniSafak.com [2017. 04. 07.]
- Erdoğan: AB müzakereleri için referendum yapılabiliriz, [online], 2017. 03. 25. Forrás: BBC.com [2017. 04. 18.]
- Erdoğan'dan laiklik açıklaması, [online], 2016. 04. 26. Forrás: Dw.com [2017. 04. 12.]
- ESEN, Berk – GUMUSCU, Sebnem: Rising competitive authoritarianism in Turkey, *Third World Quarterly*, 2016/9, 1581–1606. o.
- FODOR Pál: Az iszlám a mai Törökországban: Fethullah Gülen mozgalma, [online], 2003. 10. 04. Forrás: Tte.hu [2016. 11. 03.]
- Gezi'ye 25 bin polis 50 TOMA, [online], 2014. 05. 29. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 18.]
- GOTEV, Georgi: Erdoğan says coup was 'gift from God' to reshape country, punish enemies, [online], 2016. 07. 18. Forrás: Euractiv.com [2016. 11. 01.]
- GÜNEY, Aylin – KARATEKELIOGLU, Petek: Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects, *Armed Forces & Society*, 2005/3, 439–462. o.
- GÜRCAN, Metin: How Turkey is reforming its military, [online], 2016. 08. 08. Forrás: Al-Monitor.com [2016. 11. 04.]
- HDP'nin referandum şarkısı yasaklandı, [online], 2017. 04. 05. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 18.]
- Hürriyet'e saldırının başında AKP'li vekil var, [online], 2015. 09. 07. Forrás: Cumhuriyet.com.tr [2017. 04. 12.]

- Interim Opinion on the draft Law on the High Council for Judges and Prosecutors (of 27 September 2010) of Turkey, [online], 2010. 12. 20. Forrás: Venice.coe.int [2017. 04. 01.]
- Izleme raporu, [online], 2016. 12. 20. Forrás: Aihmiz.org.tr [2017. 03. 18.]
- JENKINS, Gareth H.: From Politicization to Monopolization? The AKP's New Judicial Reforms, [online], *Turkey Analyst*, 4. évf., 2011/3.
- KIRIŞCI, Kemal: The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World, [online], 2013. 08. 15. Forrás: Brookings.edu [2017. 04. 18.]
- LETSCH, Constanze: 'What about our human rights?': Kurds feel force of Turkey's crackdown, [online], 2016. 10. 06. Forrás: TheGuardian.com [2017. 04. 08.]
- LEVITSKY, Steven – WAY, Lucan A.: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- MASSICARD, Elise: A decade of AKP power in Turkey: Towards a reconfiguration of modes of government?, [online], *Centre d'Études et de Recherches Internationales*, 2014/205.
- Meclis Başkanı Kahraman: Laiklik yeni anayasada olmamalı, [online], 2016. 04. 25. Forrás: BBC.com [2017. 04. 12.]
- MENDERES, Çınar: Explaining the Popular Appeal and Durability of the JDP in Turkey. In WATTS, Nicole – MASSICARD, Elise (eds.): *Political Parties and Social Forces in Turkey*, Routledge, London, 2012, 37–54. o.
- MOLNÁR Anna: Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája, [online], *SVKK Elemzések*, 2016/9.
- OLSON, Robert: Erdogan Purge Against Gulenists Could Prove Lucrative, [online], 2016. 10. 27. Forrás: Lobelog.com [2017. 04. 08.]
- OSCE: Statement of Preliminary Findings and Conclusions, [online], 2017. 04. 17. Forrás: Osce.org [2017. 04. 17.]
- Oy ve Ötesi'nden 1 Kasım açıklaması, [online], 2015. 11. 04. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 11.]
- ÖNIŞ, Ziya: Monopolising the centre: The AKP and the uncertain path of Turkish democracy, *The International Spectator*, 2015/2, 22–41. o.
- ÖZBUDUN, Ergun: AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift, *South European Society and Politics*, 2014/2, 155–167. o.
- ÖZBUDUN, Ergun: Turkey's Search for a New Constitution, *Insight Turkey*, 14. évf., 2012/1, 39–55. o.
- Parliamentary Elections, 7 June 2015 Final Report, [online], 2015. 08. 18. Forrás: Osce.org [2017. 04. 11.]
- PÉNCZVÁRTÓ Nikolett: Délkelet-Törökország újra lángol, [online], *Nemzet és Biztonság*, 9. évf., 2016/2, 17–39. o.
- Purge in Numbers, [online], 2017. 04. 02. Forrás: TurkeyPurge.com [2017. 04. 07.]
- Referandum az Bir Süre Kala 12 Anket Sonucu!, [online], 2017. 03. 31. Forrás: Sonsecimanketi.com [2017. 04. 07.]
- Removal requests, [online], 2016. 12. 31. Forrás: Transparency.twitter.com [2017. 04. 28.]
- Secretary General receives notification from Turkey of its intention to temporarily suspend part of the European Convention on Human Rights, [online], 2016. 07. 21. Forrás: Coe.int [2017. 04. 08.]
- ŞENER, Bülent: Sevr fobisi/sendromu: Türkiye'nin güvenlik endişesini anlamak üzerine düşünceler, *Electronic Turkish Studies*, 2014/5, 1835–1847. o.
- Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, [online], 2016. 06. Forrás: Eas.europa.eu [2017. 04. 18.]
- SOMER, Murat: Understanding Turkey's democratic breakdown: old vs. new and indigenous vs. global authoritarianism, [online], *Southeast European and Black Sea Studies*, 2016/4, 481–503. o.
- Son dakika: Bakan Kaya Hollanda'daki skandalı anlattı, [online], 2017. 03. 15. Forrás: Hurriyet.com.tr [2017. 04. 18.]
- Survey of Social-Political Trends in Turkey, [online], 2016. 01. 12. Forrás: Khas.edu.tr [2017. 04. 07.]
- SZIGETVÁRI Tamás: Törökország gazdasági átalakulása és külgazdasági expanziója, *Külgügyi Szemle*, 2013/1, 22–38. o.
- TASKIN, Yüksel: AKP's Move to "Conquer" the Center-Right: Its Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process, *Turkish Studies*, 2008/1, 53–72. o.

- Tocci, Nathalie: Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?, *South European Society & Politics*, 2005/1, 73–83. o.
- Turkey – Opinion on Emergency Decree Laws N°s667-676 adopted following the failed coup of 15 July 2016, [online], 2016. 12. 12. Forrás: Venice.coe.int [2017. 04. 07.]
- Turkey – Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017, adopted by the Venice Commission at its 110th Plenary Session, [online], 2017. 03. 13. Forrás: Venice.coe.int [2017. 04. 07.]
- Turkey 2016 Report, [online], 2016. 11. 09. Forrás: Europa.eu [2017. 04. 09.]
- Turkey Country Report, [online], 2016. 12. 15. Forrás: Ecoi.net [2017. 04. 07.]
- Turkey lifts military ban on Islamic headscarf, [online], 2017. 02. 22. Forrás: TheGuardian.com [2017. 04. 09.]
- Turkey, [online], 2017. Forrás: Freedomhouse.org [2017. 04. 10.]
- Turkey: new bill gives police 'draconian' new anti-protest powers, [online], 2015. 03. 25. Forrás: Amnesty.com.uk [2017. 04. 18.]
- Turkey: Notification Under Article 4 (3), [online], 2016. 07. 21. Forrás: Treaties.un.org [2017. 04. 08.]
- Turkey's top court upholds separation of powers, [online], 2014. 04. 011. Forrás: Al-Monitor.com [2017. 04. 03.]
- Wikipedia'ya kapatıldı mı? Wikipedia ne zaman açılacak?, [online], 2017. 04. 29. Forrás: Miliyet.com.tr [2017. 04. 30.]
- World leaders congratulate Erdogan on referendum win, [online], 2017. 04. 16. Forrás: Aa.com [2017. 04. 20.]
- Yerel Seçimler Sonrası Sandık ve Seçmen Analizi, [online], 2014. 04. 16. Forrás: Konda.com.tr [2017. 04. 18.]
- YEŞİL, Bilge – SÖZERİ, Efe Kerem – KHAZRAEE, Emad: Turkey's Internet Policy after the Coup Attempt: The Emergence of a Distributed Network of Online Suppression and Surveillance, [online], 2017. 02. Forrás: Globalnetpolicy.org [2017. 04. 08.]
- YEŞİL, Bilge: *Media in New Turkey. The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, University of Illinois Press, Chicago, 2016.
- YINANÇ, Barçın: Turkey's referendum race is still neck and neck: Konda pollster, [online], 2017. 03. 27. Forrás: Hurriyetdailynews.com [2017. 04. 07.]
- Zaman newspaper: Seized Turkish daily ,now pro-government', [online], 2016. 03. 06. Forrás: BBC.com [2017. 04. 18.]